

UNIVERSITEIT LEIDEN

Hitler in de Kamer

'Hitler' in de Handelingen: 1933-2013

Masterscriptie PCNI/Politiek Debat

Inleverdatum: 16 april 2013

Student: Klaas Westrik

Studentnummer: s0545015

Adres: Herengracht 34a 2312 LD te Leiden

Email: k.westrik@gmail.com

Scriptiebegeleider: Prof. Dr. Henk te Velde

Tweede lezer: Prof. Dr. Ton van Haften

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hitler en de Tweede Wereldoorlog	4
De Hitlervergelijking.....	6
Het onderzoek	7
Hoofdstuk 1	10
Proloog: Vooroorlogse referenties	10
De rol van de voorzitter.....	10
Hitler en het communisme	14
Hoofdstuk 2 Buitenland	17
Koude Oorlog.....	17
Koude oorlog in de Kamer	18
Duitsland herbewapend	25
Nieuwe ‘Hitlers’ – Buitenlandse leiders vergeleken met Hitler.....	30
Indonesië	30
Duitsland	33
Frankrijk.....	35
Sovjet Unie.....	36
Nigeria.....	37
Zuid-Afrika.....	38
Irak	40
Servië.....	41
Conclusie.....	42
Hoofdstuk 3 Binnenland.....	43
Moraliteit en Hitler.....	43
Hitler en het morele verval in de jaren vlak na de oorlog	43
‘Hitleriaanse’ maatregelen en methoden	45

Wetgeving met een Hitleriaans luchtje	47
Defensie en pacifisme	54
Conclusie	57
Hoofdstuk 4	59
Epiloog: Tijdperk Wilders.....	59
Hoofdstuk 5	64
Conclusie	64
Hoeveelheid.....	64
Wie	65
Wat	66
Toelaatbaarheid	67
Bibliografie.....	69
Primaire bronnen	69
Secundaire literatuur	69

Inleiding

In de jaren dertig van de vorige eeuw stond de democratie in Europa onder grote druk. In veel Europese landen klonk er een roep om meer orde en gezag en een daadkrachtiger overheid. In Nederland schoof de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) Hendrikus Colijn naar voren die zichzelf presenteerde als ‘de krachtige figuur’ die het land kon redden.¹ Tegelijkertijd werden de linkse partijen door de ARP als onbetrouwbaar afgeschilderd. In de verkiezingscampagne van 1933 werd gezagshandhaving een centraal thema. Op dit thema moest de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) het afleggen tegen de andere partijen. Een veel gunstiger verkiezingsthema voor deze partij was de economische crisis, maar zij slaagde er niet in de aandacht naar dit onderwerp te verleggen. Op de partijburelen probeerde men met man en macht de aandacht op de autoritaire Colijn te vestigen. Daar werd de tactische keuze gemaakt om de propaganda over een andere boeg te gooien. “In sommige manifesten werd Colijn met Hitler vergeleken en werden de grote burgerlijke partijen als ‘fascistisch’ afgeschilderd.”² Adolf Hitler had in 1933 de macht in Duitsland gegrepen, een feit dat veel mensen in Nederland had geschokt. Anderzijds was er ook in Nederland vraag naar een daadkrachtiger optreden van de overheid. Het naar voren schuiven van Colijn door de ARP leverde twee zetels winst op in de verkiezingen van 1933. De SDAP verloor twee zetels, onder andere vanwege het verloop van hun verkiezingscampagne. Op de burelen van de SDAP hadden ze het vast overlegd: Was de reactionaire Colijn niet net zo dictatoriaal bezig als Hitler in buurland Duitsland? In de jaren na 1933 dook vaak een vergelijking met Hitler op, zowel in als buiten de Tweede Kamer. Die vergelijkingen hielden niet op met de dood van Adolf Hitler in 1945.

Vijfenzeventig jaar later in een debat op vier november 2008 zei Rita Verdonk (groep Verdonk) in een debat over schoolmateriaal waarin Geert Wilders vergeleken werd met Hitler het volgende: “Een vergelijking van een van onze parlementariërs met Adolf Hitler is onacceptabel.”³ Dat was een aanvulling geweest op de woorden van Boris van der Ham die zei: “...of je nu links of rechts bent. Boeken verbieden, vergelijkingen met Mein Kampf of Hitler: niet doen!”⁴ In de periode tussen de verkiezingscampagne van 1933 en de uitspraken van Verdonk en Van der Ham speelde de hele geschiedenis van de twintigste eeuw zich af. Waar in 1933 de keuze van de SDAP om Colijn met Hitler te vergelijken nog een strategische

¹ Bosmans, J., Kessel, A. van, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (2011) 33.

² Elzinga, D.J., Voerman, G., *Om de stembus: Verkiezingsaffiches 1918-1989*, Den Haag (1992) 51.

³ Handelingen Tweede Kamer, 4 november 2008, vergaderingnummer 19 – 1359.

⁴ Ibidem.

keuze was geweest, vonden beide parlementariërs in het debat in 2008 dat vergelijken met Hitler maar beter helemaal achterwege kon worden gelaten. In de periode na 1933 was Hitler van staatshoofd van een bevriend buurland tot de ‘belichaming van het kwaad’ geworden.⁵

Hitler en de Tweede Wereldoorlog

In de periode tussen de Hitlervergelijking in het manifest van de SDAP uit 1933 en de uitspraken van Verdonk en Van der Ham in 2008 werd Hitler in bijna vijfhonderd Kamerdebatten genoemd.⁶ Van zijn dood in 1945 tot en met 1995 kwam ‘Hitler’ in 373 debatten terug. Ter vergelijking, een zoekopdracht in de database van de *Handelingen* geeft de volgende resultaten: Stalin werd in de periode ’45-’95 in 139 debatten genoemd, Mussolini in 51 en Mao in 63 debatten. Dit duidt op het belang van de persoon Hitler in het Nederlands alsmede het belang van de Tweede Wereldoorlog in het collectieve geheugen van de Nederlander. Hoewel deze verwijzingen variëren van een referentie aan de historische feiten rondom de persoon Hitler tot aan de handelingen van zijn regering, betekende het noemen van de naam al snel meer dan slechts de historische realiteit. De naam Hitler ging in de loop van de tijd meer betekenen, net als het begrip Holocaust. De Holocaust werd de gebeurtenis bij uitstek waarnaast alle andere gebeurtenissen gelegd moesten worden als deze getoetst moesten worden op hun morele correctheid.⁷ In het verlengde daarvan werd Hitler de persoon bij uitstek waaraan dictators getoetst moesten worden. De Tweede Wereldoorlog werd in deze context een ‘onverwerkt verleden’, een *Vergangenheit die nicht vergehen will* in de woorden van de Duitse historicus Ernst Nolte.⁸ Het historische begrip van de Tweede Wereldoorlog werd in de nationale geschiedenis zeker vanaf de jaren zestig van belang. In Nederland werd dat historisch begrip versterkt door de publicatie van Lou de Jongs magnum opus *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (eerste deel in 1969). Van het historische domein kwam de Tweede Wereldoorlog in het maatschappelijke en politieke domein terecht. Op het moment dat historici zich gingen distantiëren van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog werd het juist onderdeel van het publieke discours. In dat discours stond the ‘plicht om te herinneren’ centraal en kwam dat op de plaats van de geschiedenis te

⁵ Belichaming van het kwaad is vrijelijk vertaald naar de titel van het volgende boek: Butter, M., *The epitome of evil: Hitler in American fiction, 1939-2002* (New York 2009)

⁶ De zoekopdracht ‘Hitler’ geeft in statengeneraaldigitaal.nl 456 ‘hits’ daar komen de resultaten van 1995 tot 2013 bij, die bij overheid.nl uitgevoerd wordt.

⁷ Ed Jonker schrijft in dit verband ook wel over: “Auschwitz als historisch-morele lakmoesproef.” In: *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Assen 2001) 107.

⁸ Citaat uit: Jonker, E., *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis*, 127.

staan.⁹ De laatste jaren is met hernieuwde belangstelling wordt er weer over de Tweede Wereldoorlog gepubliceerd. In veel van de historische publicaties gaat het over de schuldvraag, wat was het aandeel van de Nederlanders in de Holocaust en valt hen daar iets te verwijten? Een andere aanwijzing van het belang van de Tweede Wereldoorlog in Nederland is dat een groot deel van de Nederlandse romans geschreven na 1945 de oorlog als thema heeft. Collectieve herinnering simplificeert gebeurtenissen en maakt er een mythische representatie van, terwijl historische bewustzijn refereert aan de historiciteit (de feitelijkheid) van hetgeen gebeurd is.¹⁰ Deze wisselwerking tussen historiciteit en mythologie maakt de verbeelding van de Tweede Wereldoorlog zo krachtig. In Nederland kun je niet om de Tweede Wereldoorlog heen. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Vanwege de neutraliteitspolitiek tijdens de Eerste Wereldoorlog was de impact en het contrast voor de Nederlanders groter dan de andere Europese mogendheden. “Met de bezetting van Nederland begon de periode waar Nederland tot op heden niet over uitgepraat lijkt te raken.”¹¹ Het feit dat de Tweede Wereldoorlog een totale oorlog was, waarbij ook voor gewone burgers de strijd voelbaar was, maakte dat er gekozen moest worden tussen collaboratie of verzet.¹² Dat maakt de Tweede Wereldoorlog ‘hét morele ijkpunt en dat zal het dat nog decennialang blijven.’¹³ Centraal in dat morele ijkpunt staat de Holocaust, de systematische genocide van de joodse bevolking van Europa.¹⁴ Een verklaring voor de Holocaust is moeilijk te geven, maar feit is dat iedere verklaring begint met Hitler: ‘in Hitlers Jodenhaat kwam bijna de hele geschiedenis van het antisemitisme samen.’¹⁵

De enorme impact van de Tweede Wereldoorlog in Europa had ook zijn weerslag op het taalgebruik van de Nederlanders. De aanloop naar de Tweede Wereldoorlog werd de analogie bij uitstek om te laten zien hoe het niet moest. De appeasementpolitiek van Neville Chamberlain ten aanzien van Hitler werd het voorbeeld van hoe men niet moest optreden tegen dictators. München ’38 werd hét afschrikkende voorbeeld van de internationale politiek. In zijn studie naar het ‘trauma van München’ schreef professor W.B. Schaper: “Vergelijken in de tijd om lering uit het verleden te trekken is altijd verleidelijk, maar gevaarlijk. De

⁹ Kesteloot, C., *The role of War in National Societies: The Examples of Belgium, Luxembourg and the Netherlands in Echterkamp, J. en Martens, S., Experience and memory: The Second World War in Europe* (New York/Oxford 2010) 22-23.

¹⁰ Novick, P., *The Holocaust in American Life* (Londen 2000) 4.

¹¹ Palm, J., *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Amsterdam 2005) 57.

¹² Het grootste deel van de mensen koos het midden van collaboratie en verzet.

¹³ Palm, *De vergeten geschiedenis van Nederland*, 62.

¹⁴ Van der Boom, B., *Wij weten niets van hun lot; Gewone Nederlanders en de Holocaust* (Amsterdam 2012) 9.

¹⁵ Van der Boom, *Wij weten niets van hun lot*, 23.

geschiedenis herhaalt zich nooit in details en een oppervlakkige vergelijking kan licht op een dwaalspoor brengen.”¹⁶ Daar voegde hij aan toe dat een vergelijking het bedenkelijkst is als het een herinnering betreft die in hoge mate emotioneel geladen is. De Tweede Wereldoorlog valt bij uitstek in deze afbakening, zeker in Nederland. Toch schromen politici, journalisten en burgers niet deze vergelijking te maken. Joost Zwagerman schreef in zijn politieke pamflet *Hitler in de Polder* (2009): “Als je sommigen mag geloven, zijn er de afgelopen vijftien jaar heel wat nazi’s de landspolitiek binnen gemarcheerd. Goebbels, Göring, Eichmann en Hitler zelf; postuum spreken ze een hartig woordje mee, met mensen als Fritz Bolkestein, Pim Fortuyn, Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders als vermeende buikspreekpoppen.”¹⁷ Het doel van deze vergelijkingen zou zijn om de discussiepartner zwart te maken en aan te tonen dat met mensen die gedrag vergelijkbaar met dat van Hitler vertonen vooral niet gesproken moet worden. Deze methode is niet alleen toepasbaar op personen, op dezelfde manier kunnen ook wetten of gebeurtenissen als ‘Hitleriaans’ worden afgeschilderd.

De Hitlervergelijking

De Hitlervergelijking neemt al jaren een prominente plaats in het politieke maar ook het publieke debat. Een interessante observatie deed oud-Kamerlid en lid van de Communistische Partij Nederland (CPN) Marcus Bakker over het begrip fascisme: “In die vele jaren heeft mijn partij heel wat keren tegen fascisme gewaarschuwd, in mijn eigen speeches en stukken moet het aantal aanmaningen tot waakzaamheid daartegen niet te tellen zijn. Toch zijn we vrijwel altijd terughoudend geweest als het erom ging iets ook ronduit fascisme te *noemen*. Voor ons en vele andere was fascisme identiek met de gasovens van Auschwitz en ik zelf heb me nogal eens verzet tegen snel plakwerk met het woord ‘fascist’ – niet altijd voor een willig gehoor overigens. Ik meende dat een overdadig gebruik van het woord het begrip verwaterde en daardoor de herkenning van fascisme zou bemoeilijken, als die dringend nodig zou worden.”¹⁸ Door te wijzen op het fascisme in kleine zaken zouden we het echte gevaar niet meer herkennen. Gelouterd en ervaren Kamerlid Bakker gebood zijn medeparlementariërs terughoudendheid in het maken van de vergelijking met Hitler of het fascisme. Dat de communisten zelf lang niet altijd in slaagden in die terughoudendheid blijkt wel uit hun grote bijdrage aan het bronmateriaal voor deze scriptie.

¹⁶ Schaper, B.W., *Het trauma van München* (Amsterdam 1976) 7.

¹⁷ Zwagerman, J., *Hitler in de Polder & Vrij van God* (Amsterdam 2009) 7.

¹⁸ Bakker, M., *Wissels: Bespiegelingen zonder berouw* (Weesp 1983) 34-35.

In de taalwetenschap is er veel aandacht voor drogredeneringen. Een interessante drogredening die ook in het politieke domein wel eens gebruikt wordt is de *reductio ad absurdum* (in het Nederlands: een bewijs uit het ongerijmde). Door middel van deze redenering wordt geprobeerd een stelling op een indirecte manier te bewijzen, bij gebrek aan direct bewijs. Een wellicht wat minder bekende variatie hierop is de *reductio ad Hitlerum*. De eerste referentie naar die drogredening komt op naam van politiek filosoof Leo Strauss. In zijn boek *Natural Right and History* (1950) schreef hij: “we must avoid the fallacy that in the last decades has frequently been used as a substitute for the *reductio ad absurdum*: the *reductio ad Hitlerum*.”¹⁹ Daar voegde hij de logische conclusie aan toe dat een mening niet is tegen gesproken vanwege het feit dat deze gedeeld werd met Hitler. Opvallend is dat hij de *reductio ad Hitlerum* in 1950 beschrijft als een fenomeen van de afgelopen decennia, iets wat suggereert dat het ook tijdens en voor de Tweede Wereldoorlog als argumentatie gebruikt werd. In de loop van deze scriptie veranderd een verwijzing naar Hitler steeds vaker in een soortgelijke redenering. Het doel van de sprekers die deze argumentatie gebruiken is om aan te tonen dat hun gesprekspartner een ‘verkeerde’ mening heeft, deze werd immers gedeeld door Hitler. Een voorbeeld van deze argumentatie is het volgende gesprek: Protagonist: “Ik vind het eten van vlees moreel verwerpelijk.” Antagonist: “Hitler vond het eten van vlees ook moreel verwerpelijk, u deelt dus een mening met Hitler.” Door de associatie op te roepen met iets wat Hitler ook vond is de mening van de protagonist zwart gemaakt. Dit retorisch middel is terug te vinden in de *Handelingen* van de Tweede Kamer.

Het onderzoek

Hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis te Leiden Henk te Velde zei in zijn diesoratie van februari 2011: “De geschiedenis van het parlementair debat is in de twintigste eeuw lange tijd verwaarloosd.”²⁰ Met andere woorden, er is op dit vlak nogal wat primair bronnenmateriaal dat onderzocht kan worden. De politieke arena is het toneel bij uitstek waar politici van gedachten wisselen door middel van argumentatie. Wat politici in die context tegen elkaar zeggen is een afspiegeling van hun onderwijs, achtergrond en persoonlijkheid. Het is daarom belangrijk om te onderzoeken hoe parlementariërs met elkaar debatteren. Zijn er algemene normen te herkennen die alle parlementariërs delen? Wanneer wordt een andere parlementariër aangesproken op zijn uitspraken? In het kader van deze vragen is dit

¹⁹ Strauss, L., *Natural right and history* (Chicago 1953) 42-43.

²⁰ Te Velde, H., *Agreement to Disagree. Geschiedenis van het parlementaire debat*, Diesoratie, Leiden (8 februari 2011) 3.

onderzoek opgesteld. Er is gekeken naar hoe er wordt gerefereerd aan Hitler in de Tweede Kamer vanaf zijn aantreden als kanselier van Duitsland in 1933 tot en met de hedendaagse debatten.

Hitler wordt over het algemeen in twee soorten parlementaire debatten aangehaald. De eerste betreft debatten in de internationale context. Het belang van Hitler in deze context heeft te maken met de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog en het verdere verloop daarvan. In de loop van de geschiedenis van de twintigste eeuw zijn in de Tweede Kamer redelijk veel internationale oorlogen en crises de revue gepasseerd. In debatten over de defensiebegroting, over buitenlands beleid jegens dictators en dictaturen en andere internationale diplomatieke aangelegenheden. In dit soort debatten worden buitenlandse regeringsleiders vergeleken met Hitler, of wordt het beleid van buitenlandse staten met dat van Hitler vergeleken. De tweede soort betreft debatten in de nationale context. Dit betreft debatten over nationale aangelegenheden die vooral te maken hebben met de wetgevende macht van het parlement. In beide gevallen wordt Hitler gebruikt bij de argumentatie. Daarbij is de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog essentieel voor het begrip van de argumentatie. Ook is het van belang om de drie stadia te benoemen. In het eerste stadium is Hitler een levende persoon, argumentatie die in dat geval gebruikt maakt van Hitler betreft dus een referentie aan de actuele politieke situatie. In het daarop volgende stadium wordt er gerefereerd aan Hitler door te wijzen op zaken die in concrete zin te maken hebben met Hitler. In dat geval hebben de personen of gebeurtenissen iets met de historische Hitler te maken gehad. In het laatste stadium wordt er aan Hitler gerefereerd door te wijzen op de analogie met Hitler. In dit geval is de relatie met tussen Hitler en het besproken onderwerp niet concreet maar wordt er gekeken naar de vergelijkbaarheid van het onderwerp met Hitler.

In de volgende hoofdstukken zullen aan de hand van de tweedeling binnenland en buitenland de referenties aan Hitler worden besproken. Het eerste hoofdstuk zal dienen als proloog, hoe werd er tijdens de regeringsperiode van Hitler naar zijn persoon verwezen, kon toen al een norm ontdekt worden omtrent de Hitlervergelijking? Hoofdstuk 2 zal de buitenlandse situatie beschrijven. In dit hoofdstuk speelt de Koude Oorlog een belangrijke rol. De Koude Oorlog was de nieuw ontstane wereldorde na de val van Hitler-Duitsland. Niet verwonderlijk dat veel debatten over het buitenlands beleid in deze tijd in het teken stonden van de Tweede Wereldoorlog en het weer opkrabbende Duitsland. Daarnaast is er ook aandacht voor de vermeende 'Hitlers' die parlementariërs in het buitenland hadden ontwaard. In het derde hoofdstuk zal worden gekeken naar debatten met een nationale context. In deze debatten wordt er door parlementariërs om hun argument tegen of voor een beleid kracht bij te

zetten de Hitlervergelijking gemaakt. Dat gebeurde bij debatten met een hoog moreel gehalte, bij lastige wetgevingsvraagstukken en debatten over het budget van defensie. In hoofdstuk 4 zal de situatie van het laatste decennium worden besproken. Tot slot wordt er resumerend een antwoord gegeven op de vraag welke functie de Tweede Wereldoorlog, en meer specifiek Hitler, had in de debatten in de Tweede Kamer de afgelopen 80 jaar.

Hoofdstuk 1

Proloog: Vooroorlogse referenties

In dit hoofdstuk zullen de referenties aan Hitler vanaf zijn aantreden als Kanselier in 1933 tot aan de Duitse inval in Nederland in 1940 worden onderzocht. In deze periode was Hitler in de eerste plaats het staatshoofd van een bevriende mogendheid. Buurland Duitsland moest, om de Nederlandse neutraliteitspolitiek te kunnen handhaven, te allen tijde te vriend worden gehouden. In vergelijking met het politieke tumult in andere Europese landen in de jaren dertig kon de politiek in Nederland als gemoedelijk worden omschreven. Dankzij de verzuiling was er een redelijke mate van stabiliteit in de politiek. Van consensus en effectiviteit was echter geen sprake, ‘deze stabiliteit bestond niet dankzij, maar ondanks het zogenaamde ‘evenwicht’ op politiek niveau.’²¹ De Nederlandse politiek werd gekenmerkt door crises en ineffectief bestuur. De Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) stond gedurende de gehele periode 1929-1939 buiten spel, evenals de kleine rechtse en linkse partijen. Slechts twee van de vijf kabinetten konden steunen op een electorale basis van meer dan 50%. Daarvan bleef er slechts één tot de reguliere verkiezingen overeind.²² Het politiek extreme klimaat van de jaren dertig had ook zijn weerslag op het parlement. Daar begonnen kleine partijen aan linker- en rechterzijde zich steeds meer te roeren, zowel verbaal als non-verbaal. Hoewel ze qua zetelaantal vrij marginaal bleven, lieten ze zich meer dan eens horen in debatten in de Tweede Kamer. Daarbij schuwden ze harde taal niet. Sterker nog, vanwege hun marginale positie was het vooral zaak op te vallen door hun taalgebruik. Hoewel de leden van de Communistische Partij Nederland (CPN) genegeerd werden door hun mede-Kamerleden deden zij hun best om hun uitspraken in *de Handelingen* gepubliceerd te krijgen. Die uitspraken konden dan weer als propagandamateriaal worden verspreid.²³

De rol van de voorzitter

De orde in het parlement wordt bewaakt door de voorzitter. Door het parlement binnen te treden onderwerpen de aanwezigen zich aan de ordehandhaving van de voorzitter.²⁴ De voorzitter maakt de Kamerleden of leden van de regering attent op ongeoorloofde uitingen. Voorbeelden van ongeoorloofde uitingen zijn beledigingen van mede-parlementsleden of het

²¹ Vree, F. van, *De Nederlandse Pers en Duitsland 1930-1939: Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Amsterdam 1989) 16.

²² Vree, F. van, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 13.

²³ Indische bladen citeerden zo nu en dan passages uit Kamerredevoeringen: Bootsma, P., en Hoetink C., *Over lijken: Ontoelaatbaar taalgebruik uit de Tweede Kamer* (Amsterdam 2006) 26.

²⁴ Bootsma, P. en Hoetink, C., *Ontoelaatbaar taalgebruik uit de Tweede Kamer* (Amsterdam 2006) 12.

beledigen van iemand die niet aanwezig is in de Kamer om zich te verdedigen. Hitler was, zoals gezegd, in de eerste plaats het staatshoofd van een bevriend buurland. Geen enkel staatshoofd mag beledigd worden door een Nederlands parlamentslid, het is de taak van de voorzitter in te grijpen als dit gebeurt. In de periode van het interbellum viel het voorzitterschap toe aan de katholiek Josef van Schaik. Een voorbeeld van een ingreep van de voorzitter zien we in het volgende fragment van een debat uit 1933. Aan het woord is de Revolutionair Socialist Henk Sneevliet: “Al diegenen die verbonden gevoelen met werknemersbelangen, mogen zich wel dubbel en dwars bedenken, alvorens zij ook dezen stap mede zullen zetten op den weg, die gebleken is een weg te zijn welke bij voorbeeld door de aan Hitler voorafgegane Duitse Regeeringen tot haar schande, schade en nadeel tot het einde toe is afgelegd.

De Voorzitter: Ik verzoek den geachten afgevaardigde zich niet over vreemde Regeeringen op dusdanige wijze uit te laten.

De heer Sneevliet: Ik sprak over voormalige Regeeringen. Zij zitten nu in concentratiekampen.

De Voorzitter: Niet over voormalige en niet over hedendaagsche Regeeringen moet de geachte afgevaardigde zich uitlaten in bewoordingen als hij doet. De geachte spreker dient zich te beperken tot het wetsontwerp.

De heer Sneevliet: Ik ben bij het wetsontwerp.

De Voorzitter: U is in Duitschland.”²⁵

Hoewel het hier in eerste instantie ging over de regering die aan Hitler voorafging, en niet over de huidige regering van een bevriend buurland, greep de voorzitter toch in. De zinsnede van Sneevliet: ‘een weg die tot haar schande, schade en nadeel is afgelegd’ werd door Voorzitter Van Schaik afgekeurd. Deze claimde dat men zich ‘niet over voormalige en niet over hedendaagsche regeringen’ mocht uitlaten zoals Sneevliet deed. Het duidde ook op de gevoeligheid van de voorzitter aangaande de communistische en revolutionaire parlementariërs. Een ander voorbeeld van het ingrijpen van de voorzitter op een uitspraak van Sneevliet was als volgt. Sneevliet (RSP): “[...] Ik heb mij dus met volle aandacht te luisteren gezet naar wat de heer Schaper aanvoerde en ik heb zeer goed begrepen, wat hij deed. Hij deed het omgekeerde van wat hij doen moest, namelijk om met den meesten aandrang de belangen van een democratie veilig te stellen, ten einde te voorkomen, dat wij precies dezelfde

²⁵ Handelingen Tweede Kamer, 7de vergadering 20 oktober 1933, 145.

glijbaan afglijden, die men in Duitsland is afgegleden om in den modderpoel van een Hitler terecht te komen.

De Voorzitter: Ik kan deze laatste uitdrukking niet toelaten.”²⁶

Bij dit voorval is het duidelijker waarom de voorzitter ingreep. De constatering van Sneevliet dat Duitsland is ‘afgegleden in de modderpoel van een Hitler’ was een directe belediging van het Hitler-regime. Over het Duitse regime kon niet worden gezegd dat het leek op een modderpoel, en zeker niet ‘een modderpoel van een Hitler’. Deze uitspraak getuigt ook van de aversie van Sneevliet jegens het Hitler-regime. Hitler had een aanval op de democratie gepleegd, dit feit boezemde veel Europeanen angst in.

Het was niet alleen Sneevliet die vanwege zijn uitspraken vaak wordt afgehamerd, in de Tweede Kamer hadden ook de leden van de CPN te maken met extra oplettendheid van de voorzitter. De voorzitter was op zijn hoede als er iemand van extreem rechtse of linkse partijen aan het woord kwam. Het volgende debat illustreert dat treffend:

De heer de Visser (CPN): “Mag een Katholiek niet meer instemmen met het verzet van Katholieke priesters tegen het misdadig regime van een Hitler? Mijnheer de Voorzitter! Ik hoor u hameren. Ik zal dan zeggen: het gewelddadig regime.

De Voorzitter: Het regime.

De heer de Visser: Het regime, Mijnheer de Voorzitter!”²⁷

Het regime van Hitler mocht niet door een Nederlands Kamerlid ‘misdadig’ of ‘gewelddadig’ genoemd worden. Meteen werd de Visser afgehamerd door de voorzitter, hij moest zijn woorden bijschaven tot ‘het regime’. Niet alleen de voorzitter lette op de uitspraken van de communisten, zoals blijkt uit het volgende fragment waar David Wijnkoop (CPN) aan het woord is: “Mijnheer de Voorzitter. Maar in elk geval staat het zoo, dat het geheele optreden van de N.S.B, en van de vrienden van den heer Westerman niets anders is dan een voortroep vormen van een andere mogendheid in dit land.

De heer Duys: Mijnheer de Voorzitter! Laat u het maar toe, dat de heer Wijnkoop zegt, dat de heer Westerman en diens geestverwanten een voortroep vormen van een andere Mogendheid in dit land?”²⁸

Medeparlementariër Duys vond het in dit geval noodzakelijk de voorzitter aan te spreken op het feit dat deze niet ingreep bij de aantijging van Wijnkoop. De NSB mocht wat hem betreft

²⁶ Handelingen Tweede Kamer, 33^e vergadering, 21 december 1933, 1165.

²⁷ Handelingen Tweede Kamer, 35^e vergadering 14 februari 1934, 1218.

²⁸ Duys was tot 1937 kamerlid voor de SDAP, maar werd daarna lid van N.S.B. Westerman was de politiek leider van Verbond voor Nationaal Herstel, een rechts autoritaire partij. Handelingen Tweede Kamer, 34ste vergadering 15 december 1936, 1008.

niet een voortroep van een andere mogendheid genoemd worden. Daarop reageerde de voorzitter weer met de volgende woorden: “Ik verzoek den heer Duys de ordehandhaving aan mij over te laten.”²⁹ Na deze interruptie vervolgde Wijnkoop zijn betoog: “Het geheele optreden van de N.S.B, heeft ten doel de onderwerping van Nederland aan Duitschland. Iedereen kan althans weten, zoo goed als ik het weet, dat het geheele Duitsch-Japansche verdrag maar een scherm is en dat daarachter staat een geheim militair, politiek verdrag, waarin over communisme en communistische Internationale geen woord staat, dus ook niet, dat men tegen de communistische ideologie wil vechten. Ik weet wel, dat de heer Hitler dat gaarne wil, maar het is de vraag, of hij dat kan. Het anti-communistisch verdrag is slechts een maskeering van hetgeen in een ander verdrag staat. Nu is de vraag: wat staat er in dat andere verdrag? Één ding weten wij zeker. Dat andere verdrag is in ieder geval een misdaad tegen den vrede. Dat andere verdrag is een verdrag van aanvallers, van oorlogsdrijvers, die precies uitmaken, hoe zij een oorlog zullen voorbereiden en hoe zij.....

De Voorzitter: Ik verzoek den geachten afgevaardigde zich te matigen en niet op een dergelijke wijze over vreemde Mogendheden te spreken.

De heer Wijnkoop: Zeker, Mijnheer de Voorzitter! Ik behoef daaraan niets toe te voegen.”³⁰

Het verdrag waar Wijnkoop op doelde was het Anti-Kominternpact dat geïnitieerd werd door Nazi-Duitsland en Japan en werd afgesloten op 25 november 1936. Het pact was gericht op het indammen van het communisme, maar was in feite ook een samenwerkingsverband tussen het Japanse Keizerrijk en Nazi-Duitsland. Volgens Wijnkoop wilde Hitler tegen het communisme vechten, maar hield hij er een dubbele agenda op na. Na de eerdere interruptie van Duys zag de voorzitter zich nu genoodzaakt in te grijpen. Vreemde mogendheden mochten in het Nederlandse parlement niet als ‘oorlogsdrijvers’ worden omschreven. Wijnkoop betoogde dat ‘de heer Hitler’ het graag tegen de communisten zou willen opnemen, maar dat het de vraag was ‘of hij dat kan’. Het was waarschijnlijk de toon van Wijnkoop die de voorzitter deed afhameren. In het volgende voorbeeld werd Wijnkoop weer afgehamerd door de voorzitter.

Wijnkoop (CPN): “De Regeering heeft echter nagelaten het Hitler-filiaal alhier te ontbinden. Dat is ook een zeer ernstig feit.

De Voorzitter: Ik verzoek u daarmee niet door te gaan, anders moet ik u het woord ontnemen.

²⁹ Handelingen Tweede Kamer, 34ste vergadering 15 december 1936, 1008.

³⁰ Ibidem.

De heer Wijnkoop: Ik ga er niet op door, Mijnheer de Voorzitter! Daarom ben ik er tegen om met uw idee mee te gaan.”³¹

Wijnkoop sprak hier de regering aan die het had nagelaten het Hitler-filiaal te ontbinden. Het Hitler-filiaal waar Wijnkoop op doelde was de NSB. De voorzitter kon die uitspraak ten opzichte van een democratische gekozen Nederlandse partij niet toelaten. Al eerder had Wijnkoop de NSB een voortroep van een vreemde mogendheid genoemd. De term Hitler-filiaal was bedoeld als belediging aan het adres van de NSB, die toch ook claimde een Nederlandse partij te zijn.

Hitler en het communisme

De voorgenomen strijd van Hitler tegen ‘het communisme’ en de retorische kracht daarvan was ook in Nederland niet onopgemerkt gebleven. Was het ‘rode gevaar’ niet erger dan het gevaar van autoritair rechts populisme? Konden de Nederlanders een voorbeeld nemen aan buurland Duitsland, waar na de machtsgreep van Hitler de communistische partij was gemarginaliseerd? De met nationalisme doorspekte ideologie van Hitler sloeg wel aan, maar het nationalisme had na de Eerste Wereldoorlog ook een negatieve connotatie gekregen. Het internationale communisme pretendeerde juist het nationalisme te overstijgen en dat maakte van Hitler als bestrijder van het communisme de belangrijkste tegenstander.

David Wijnkoop (CPN): “Politiek krijgen wij overal de groei van de fascistische stromingen, die anders dan het communisme nooit de wereld tot den vrede kunnen brengen, omdat het fascisme is een positief nationalistische zaak en het fascisme van het eene land zodoende in strijd komt met dat van het andere; zie de tegenwoordige vijandschap tussen Hitler en Mussolini.”³² Het nationalistische aspect van het fascisme zorgde voor de animositeit tussen Hitler en Mussolini, betoogde Wijnkoop. Daarentegen zou het communisme de wereld vrede kunnen brengen. Als ideologische tegenpool van het fascisme, zowel in theorie als in de praktijk, was deze uitspraak van de communist Wijnkoop niet verwonderlijk. Maar wat was de mening van politici aan rechterzijde aangaande het regime van Hitler? Andries Lingbeek (Hervormd-Gereformeerde Staatspartij - HGSP): “Mijnheer de Voorzitter! U vreeze niet, dat ik thans er toe zal overgaan een Heil-Hitler of iets dergelijks aan te heffen. Dat zij verre! Al waardeer ik de begeerte naar de handhaving van gezag en orde, ik waardeer niet de vooral voor Nederlanders ondraaglijke ontneming der vrijheid.”³³ Hoeveel

³¹ Handelingen Tweede Kamer, 55ste vergadering 13 maart 1936, 1769.

³² Handelingen Tweede Kamer, 15^e vergadering 16 november 1933, 406.

³³ Handelingen Tweede Kamer, 9de vergadering, 7 november 1933, 205.

Lingbeek respect had voor Hitler's drang naar orde en gezag zou hij dat nooit vertalen naar een Hitlergroet. Dat was on-Nederlands, net als de 'ondraaglijke ontneming der vrijheid'. Die ontneming van vrijheid was het kenmerk van een dictatuur en dat paste niet in Nederland. Dat de autoritaire Colijn Nederland bestuurde was tegen de zin van menig Kamerlid. Het tegengeluid kwam lang niet altijd uit de hoek van de linkse partijen ook de kleine rechtse partijen trokken tegen Colijn ten strijde. Namens de Staatkundige Gereformeerde Partij (SGP) zei fractieleider Pieter Zandt: "Krachtens onze belijdenis staan wij principieel gekant tegen alle dictatuur. Tegen die van Stalin, tegen die van Hitler, maar ook tegen die van Colijn, die zich al veel te veel over ons bedrijfs- en zakenleven heeft uitgebreid. Daarom kunnen wij den heer Oud ook niet volgen, als deze nog meerdere machtsuitbreiding voor de Regeering verlangt."³⁴ Deze uitspraak van Zandt zette de regering van Colijn op een lijn met die van Hitler en Stalin, iets wat ook in de verkiezingscampagne van 1933 door de SDAP was gedaan.³⁵ De staatsinvloed van Colijn op het bedrijfsleven deed de Gereformeerde Zandt zo dictatoriaal aan dat hij dat beleid vergeleek met dat van Hitler. Colijns regering was in zijn ogen een vorm van dictatuur, misschien niet exact dezelfde als die van Stalin en Hitler maar toch een dictatuur. Dictatuur hoort niet thuis in Nederland, zo vond ook de fractievoorzitter van de SDAP Johan Willem Albarda: "Meer dan 85 procent van het Nederlandsche volk verwerpt het beginsel der dictatuur. De democratie heeft in Nederland voor haar strijders een groot recruteeringsgebied. Aan de keuze uit de beide dictatuurstelsels, model-Stalin en model-Hitler, zijn wij dus gelukkig nog lang niet toe."³⁶ Het 'model-Hitler' had geen plaats in Nederland, het werd door middel van de democratische voorkeur verworpen door de Nederlanders. Nog geen 15 procent was bereid te stemmen op een partij die de democratische beginselen niet onderschrijft. Het is ook interessant te zien dat Albarda spreekt over 'het model' van Hitler en Stalin, beiden respectievelijk ter linker- en rechterzijde van het dictatoriale spectrum. Nederland was ongeschikt voor toepassing van een van beide modellen was zijn conclusie.

Hitler werd voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog al vaak geassocieerd met dictatuur en de bedreiging die hij vormde voor de democratie. In het Nederlandse parlement waren ze het eens dat het 'model-Hitler' door het grootste deel van de Nederlanders werd verworpen. In Nederland zou het Nazisme niet gedijen. De opkomst van Hitler werd vaak in verband gebracht met de strijd tegen het Communisme. Deze houding ten aanzien van het

³⁴ Handelingen Tweede Kamer, 52ste vergadering 2 juni 1938, 1641.

³⁵ Elzinga, *Om de stembus*, 51.

³⁶ Handelingen Tweede Kamer, 14de vergadering 10 november 1936, 281.

Nazisme zou ook na de oorlog belangrijk zijn in de retoriek van de Koude Oorlog. Hitler was in de jaren 1933-1940 het staatshoofd van een bevriend buurland. De voorzitter van de Tweede Kamer trachtte te voorkomen dat parlementariërs zich negatief over Duitsland of Hitler zouden uitlaten. Opvallend in deze periode is het aandeel van de communisten en christelijk-orthodoxen. Parlementariërs van deze partijen vonden blijkbaar dat het hun taak was te wijzen op het gevaar van het fascisme. Het communistische verzet tegen Hitler is niet heel verwonderlijk. Door het internationale karakter van de partij en de diverse buitenlandse contacten die de CPN-parlementariërs erop nahielden waren zij goed bekend met de repressie van hun geestverwanten in Duitsland. Het feit dat ze in de oppositie zaten droeg bij aan de compromisloze en agressieve taal die ze bezigden in het parlement. Voor de christelijk-orthodoxen gold dezelfde redenering, ze hoefden de nuance niet op te zoeken als lid van de oppositie. Beide partijen wilden de confrontatie opzoeken met de regeringspartijen en benadrukten in de debatten het verschil tussen hun ideologie en die van Hitler. Daarnaast wezen ze ook op de vergelijkbaarheid van het beleid van de regeringspartijen met het beleid van Hitler, om het zo in een negatief daglicht te plaatsen. Opvallend is dat deze tendens zich na de oorlog voortzet. Zowel de streng christelijke partijen en de CPN zitten dan weer in de oppositie en proberen het beleid van de regering negatief te benoemen door het te associëren met Hitler en Nazi-Duitsland. Geheel anders is die vergelijking dan wel, Hitler had immers in 1945 zelfmoord gepleegd. Niet langer was Hitler het staatshoofd van een bevriend buurland, Hitler was het voorbeeld bij uitstek van een persoon met wie men niet vergeleken wilde worden. De volgende hoofdstukken geven een inzicht in de debatten waarin Hitler werd genoemd.

Hoofdstuk 2 Buitenland

In dit hoofdstuk zullen de referenties aan Hitler en Nazi-Duitsland in debatten die gaan over buitenlandse aangelegenheden worden geanalyseerd. In die context werd er door de Kamerleden veel verwezen naar de Tweede Wereldoorlog. Er waren immers genoeg internationale conflicten die een associatie met het oorlogsverleden oproepen. In deze debatten is er, als dat mogelijk was, ook gekeken naar de reactie van de andere parlementariërs op de Hitlervergelijking. Werde deze vergelijking wenselijk geacht, en zo nee, waarom niet?

Koude Oorlog

Na de bevrijding hervatte het Nederlandse parlement zijn werkzaamheden in de zomer van 1945. De continuïteit met de vooroorlogse verhoudingen was groot. De Kamervoorzitter van voor de oorlog Josef Van Schaik (KVP) werd na de bevrijding herkozen en bleef voorzitter tot 1948.³⁷ De oorlog had veel indruk gemaakt op de parlementsleden, naarmate de tijd vorderde werd steeds meer onthuld van de gruweldaden die in de oorlog waren begaan. Hitler was zonder twijfel de oorzaak van de ellende. Het verloop van de oorlog en het einde van de Duitse bezetting werden vooral langs zijn eigen levensloop gelegd. Vooral in deze periode was er nog weinig ruimte voor nuance. Men was overtuigd van de zwart-wit gedachte. Goed of fout in de oorlog, dat was de voornaamste vraag. Hitler en alles wat daarmee geassocieerd kon worden was fout, de geallieerden en de leden van het verzet tegen Hitler waren goed.

Van de 371 verwijzingen naar Hitler tussen 1945 en 1995 zijn er maar liefst 185 uit Kamerdebatten tussen 1945 en 1955 waarin Hitler in een of andere vorm genoemd werd, zoals: Hitler-Duitsland, Hitler-regime en referenties aan de persoon zelf. Het grote aandeel van de Hitler-verwijzingen in die periode wijst op het belangrijke aandeel dat de Tweede Wereldoorlog had in het collectieve geheugen van de Kamerleden. Alle Kamerleden hadden de oorlog en bezetting meegemaakt, een niet gering aantal Kamerleden was onderdeel geweest van het verzet, een ander deel was geïnterneerd geweest in strafkampen. Daar kwam nog bij dat direct na de oorlog de gedachte bestond dat 'iedereen een verzetsstrijder was geweest'.³⁸ Met name de Communistische Partij (CPN) benadrukte dit verzetsverleden. De CPN haalde in de eerste verkiezingen na de oorlog in 1946 haar grootste verkiezingssucces ooit. Met maar liefst tien procent van de stemmen bezetten ze tien zetels in de Kamer. Dat was vooral te danken aan het feit dat een flink gedeelte van de kandidatenlijst bestond uit

³⁷ Bootsma en Hoetink, *Over lijken*, 107.

³⁸ Echternkamp, *Experience and Memory*, 23.

verzetshelden zoals fractievoorzitter Gerben Wagenaar, Jan Haken en Rie Lips-Odinot. Toch kon de CPN deze winst niet in politieke macht omzetten, deels omdat de andere partijen niet met de communisten wensten samen te werken en deels omdat de idealen van de partij sterk afweken van de andere partijen. ‘Het landsbelang dat de partij voor ogen had, was niet dat van de gevestigde partijen.’³⁹ Vrij snel na het electorale succes werd de partij weer politiek geïsoleerd. De groeiende spanning tussen het Westen en het Oostblok zorgde ook in de Kamer voor isolatie van de CPN.

Veel van de naoorlogse debatten stonden in het teken van de Koude Oorlog. Wie had Europa bevrijd van de Nazi’s? Waren het de communisten geweest in het Oosten of waren het de Amerikanen geweest in het Westen? Aan welke mogendheid hadden we onze vrijheid te danken? Veel van deze debatten kwamen dan ook neer op uitwisseling van interpretaties van het recente verleden. De ‘dit-nooit-weer-gedachte’ was na de oorlog erg sterk. Met alle macht moest een nieuwe oorlog en nieuwe verdeeldheid voorkomen worden. De communisten beweerden uiteraard dat het heil van links zou komen, de andere partijen beweerden dat het gevaar juist uit communistische hoek kwam. De onderwerpen van de debatten in de periode ’45-’55 waarin Hitler werd aangehaald betroffen meestal internationale onderwerpen. Dat varieerde van de tweede politieke actie in Indonesië (’48-’49), tot de Koreaanse oorlog (’50-’53) en de oprichting van de EGKS (’51). Daarnaast werd er naar Hitler verwezen als er een moreel standpunt moest worden ingenomen. De overeenkomst tussen de debatten is het gebruik van de Hitlervergelijking. Deze vergelijking werd gebruikt om een gebeurtenis, wetsvoornemen of een persoon negatief af te schilderen. Door het onderwerp met Hitler te associëren probeerde de spreker zijn gelijk te halen.

Koude oorlog in de Kamer

Veel van de verwijzingen in de Kamer naar Hitler zijn gemaakt in de periode ’45-’55. Opvallend was dat leden van de CPN hier vaak óf dader óf slachtoffer waren. Veel debatten van net na de oorlog stonden in het teken van de wederopbouw van Europa, de verdeling van Duitsland door de geallieerden en de daarop volgende spanningen tussen Oost- en West-Europa. Deze nieuwe politieke situatie had zijn weerslag in de Tweede Kamer, daar was de Koude Oorlog goed voelbaar. Met name in de eerste jaren na de oorlog toen de CPN met 10 zetels vertegenwoordigd was. CPN fractieleden werden genegeerd door hun medeparlementsleden. De communistische ideologie werd vaak gelijkgesteld met het fascisme, waarbij Hitler en Stalin met elkaar werden vergeleken. De communisten in

³⁹ Bootsma, *Over lijken*, 123.

Nederland werden ook wel de ‘Vijfde Colonne’ genoemd.⁴⁰ De communistische dreiging was net zo gevaarlijk als die van het fascisme, Stalin was net zo’n ‘staatsgevaarlijk leider’ als Hitler. De sociaaldemocraten waren het hardnekkigst in hun opstelling naar de communisten. Omdat de partijen in hun ideologische oorsprong dichtbij elkaar lagen wilden de sociaaldemocraten elke schijn van overeenkomsten met de politiek van de CPN ver van zich werpen.⁴¹ Voor de PvdA was het in die zin zaak de opkomst van het communisme in het Oostblok zo negatief mogelijk af te schilderen. De machtsovername van de communistische partijen in Oost Europa werden als volgt beschreven door fractievoorzitter Marinus van der Goes van Naters: “Er is nu een nieuwe leuze uitgevonden: de volksdemocratie. [...] Het is deze volksdemocratie, die andere partijen in haar waarde zegt te laten - wij zagen, hoe - maar steevast Binnenlandse Zaken en Justitie in handen van communisten brengt, zodat men, met op de achtergrond het Sovjetleger, met de democratische huls precies kan doen wat Hitler kon doen met het Duitsland van Weimar.”⁴² De machtsovername door middel van de ‘volksdemocratie’ met hulp van het Sovjetleger deed Van der Goes van Naters de vergelijking maken met de democratische pretenties die Hitler ook had gehad in de Republiek van Weimar. De parallellen tussen de dictatuur van Hitler en de dictatuur van de ‘volksdemocratieën’ in Oost-Europa waren vrij duidelijk wat Van der Goes betrof.

Leden van de CPN lieten zulke aantijgingen echter niet zomaar over hun kant gaan. In hun tactiek was het belangrijk om het anticommunisme van Hitler te benadrukken, dat was volgens de communisten immers de oorzaak geweest van de laffe houding van West-Europa in de jaren dertig tegen Hitler-Duitsland. Zo zei vicefractievoorzitter Jan Hoogcarspel (CPN): “Hij [Frans Goedhart - PvdA] komt hier, als iemand, die deel uitmaakt van een Regeringspartij, verklappen, dat het pact in werkelijkheid gesloten is om tegen het bolsjewisme, tegen Rusland, strijd te voeren. In dit opzicht moet ik zeggen, dat de zienswijze van de heer Goedhart zeer verouderd is. Ik heb hier vóór mij een legerorder van 17 April 1945, waarin staat: ‘Berlin bleibt deutsch, Wien wird wieder deutsch und Europa wird niemals russisch.’”⁴³ Vervolgens was het de tactiek van Hoogcarspel om de situatie in een negatief daglicht te stellen. Die anti-Russische houding was eerder voorgekomen vond hij: “Dat is het devies, het devies van Adolf Hitler, waaronder de heer Goedhart op het ogenblik

⁴⁰ Koedijk, P., Van ‘Vrede en Veiligheid’ tot ‘Volk en verdediging’: veranderingen in anticommunistische psychologische oorlogsvoering in Nederland, 1950-1965 in: Schoenmaker, B., en Janssen, J., *In de Schaduw van de Muur: Maatschappij en krijgsmacht rond 1960* (Den Haag 1997) 66.

⁴¹ Bootsma, *Over lijken*, 125.

⁴² Handelingen Tweede Kamer, 11 november 1947, 245.

⁴³ Handelingen Tweede Kamer, 9 februari 1949, 1244.

politiek voert, alsof er iemand zou zijn, die werkelijk Europa Russisch zou willen maken.”⁴⁴ In dat retorische klimaat werd de Tweede Wereldoorlog een belangrijk element in de debatten in de koude Oorlog. Het anticommunisme van Hitler was het belangrijkste retorische wapen van de communisten, de dictatuur in de Sovjet Unie het belangrijkste wapen van haar tegenstanders. Jan Haken (CPN) zei over het anticommunisme van Hitler: “Onder het mom van anticommunisme heeft Hitler - en dat zult u toch wel toegeven, mijnheer de Voorzitter - de gaskamers in Auschwitz opgericht en onder het motief: "tegen de communisten en de Joden" heeft hij de grote slachtingen doen plaats hebben, die wij pas hebben beleefd.”⁴⁵ De harde repressie van communisten in Hitler-Duitsland in de jaren dertig was ook in Nederland niet onopgemerkt gebleven. De politiestaat Duitsland was in die redenering het gevolg van de communistische subversieve elementen. In zijn argumentatie betreft Haken voorzitter van Schaik met de woorden ‘dat zult u toch wel toegeven’. Op die manier probeerde Haken, hoewel hij waarschijnlijk doorhad dat hij zijn vergelijking sterk aanzette, steun te krijgen voor zijn uitspraken. Een verklaring daarvoor kan zijn dat Haken goed doorhad op welk hellende vlak hij zich bevond met het aanhalen van Auschwitz.

Het anticommunisme van Hitler was, volgens de communisten, juist weer door te trekken naar die andere partij: de Verenigde Staten. In een debat over de Truman-Marshall politiek kwam fractievoorzitter van de CPN Gerben Wagenaar aan het woord. Na een aanzet over de invloed van de Amerikanen op het grootkapitaal zei hij: “Op de weg naar hun aspiraties naar de wereldheerschappij stuiten de Verenigde Staten op de Sovjet-Unie met haar groeiende internationale invloed, alsmede op een bolwerk van anti-imperialistische en anti-fascistische politiek van de landen met hun nieuwe democratie, die ontsnapt zijn aan de controle van het Anglo-Amerikaanse imperialisme.”⁴⁶ Dat was een heldere uitleg van de Koude Oorlog problematiek waar beide grootmachten tegenover elkaar stonden, maar de echte verklaring van de Amerikaanse ‘agressie’ moest in haar anticommunisme worden gezocht. Met de Sovjet Unie als enige tegenstander van de Verenigde Staten was het volgens Wagenaar duidelijk: “Het is daarom, dat de strijd van Amerika gericht is tegen de Sovjet-Unie, tegen de landen van de nieuwe democratie, tegen de arbeidersbeweging van alle landen, tegen de arbeidersbeweging in de Verenigde Staten zelf. En het is begrijpelijk, dat zij dat doet op een wijze, die ons niet onbekend is, omdat het gebeurt met dezelfde methode, die gebezigd werd, toen Hitler zijn rooftocht en poging deed om de wereldheerschappij te veroveren. Ook

⁴⁴ Handelingen Tweede Kamer, 9 februari 1949, 1245.

⁴⁵ Handelingen Tweede Kamer, 10 juni 1948, 1871.

⁴⁶ Handelingen Tweede Kamer, 12 november 1947, 259.

hij bediende zich van het anti-communisme.”⁴⁷ Het anticommunisme van de Amerikanen verschilde qua ideologie niet met de politiek van Hitler. Ook het doel van beide landen was volgens Wagenaar hetzelfde, namelijk wereldheerschappij. Zulke uitspraken pasten goed in het communistische repertoire. Het doel van Wagenaars uitspraken was duidelijk: hij probeerde het anticommunisme in de Verenigde Staten zwart te maken, zodat de invloed van Amerikanen in Nederland op wankelende grond zou komen te staan. Dit alles liet de voorzitter nog toe, maar hij greep even later wel in toen Wagenaar zich richtte tot onder andere Van der Goes van Naters met de uitspraak: “Daarbij trok gij één lijn met degenen, die Mussert in Nederland verdedigden.”

Voorzitter van Schaik: “Zou ik de geachte afgevaardigde mogen verzoeken tot mij te spreken?”⁴⁸ Hoewel Wagenaars uitspraak niet heel beledigend was, had de voorzitter liever dat hij zijn betoog inzette met een ‘meneer de Voorzitter’. De ingreep van de voorzitter leek dan ook bedoeld om Wagenaar wat te temperen. In de daarop volgende discussie bakkeleiden de voorzitter en Wagenaar nog even door over het feit of Wagenaar persoonlijke aanvallen mocht plaatsen op medeparlementariërs. Het gaf aan dat er in de ogen van de voorzitter een hoop was toegestaan, maar aanvallen op medeparlementariërs gingen te ver.

Overigens was dit niet de enige keer dat Wagenaar en Van der Goes van Naters in de clinch raakten. In een debat een jaar later zei Wagenaar midden in zijn betoog: “De vraag, die de geachte afgevaardigde de heer Van der Goes van Naters mij stelde, of ik hetzelfde zou doen als indertijd Mussert deed, nl. met de armen over elkaar blijven staan, als het Westen door het Oosten wordt aangevallen, is dan ook een onzinnige vraag. De ondergrond er van is om opnieuw de gedachte te wekken, alsof het Westen door het Oosten zou worden aangevallen, ik zeg nogmaals: Toon aan, waaruit die bedreiging bestaat.”⁴⁹ Waarop hij vervolgde: “Hoewel het niet de gewoonte is te discussiëren tegen een lid van het Parlement...”, daarmee blijk gevend van het voorgaande jaar geleerd te hebben. Wagenaar kon het, de waarschuwing van het jaar daarvoor daargelaten, evenwel niet laten om zich toch te richten op Van der Goes van Naters. “Laat mij er nu mee volstaan met te zeggen wat het doel is van die vraag. Dat doel is: een provocatie om maatregelen tegen de communisten te nemen, zoals uw vriend Hatta in Indonesië heeft gedaan. Het is de Hitler, de Goebbels, de Seyss-Inquart-methode, die opnieuw in toepassing wordt gebracht. Waar haalt men het vandaan om mij te vergelijken met Mussert? Men hoeft mij niet te vergelijken met

⁴⁷ Handelingen Tweede Kamer, 12 november 1947, 259.

⁴⁸ Handelingen Tweede Kamer, 12 november 1947, 259

⁴⁹ Handelingen Tweede Kamer, 10 november 1948, 178.

Mussert.”⁵⁰ De provocatie van Van der Goes, de vraag of Wagenaar net als Mussert met open armen stond te wachten als het Oosten het Westen zou aanvallen, zat Wagenaar duidelijk dwars. Zijn wederwoord getuigt daarvan. Hij noemde het de ‘Hitler, Goebbels, Seyss-Inquart-methode’, gericht op het zwart maken van communisten zodat er maatregelen tegen hen genomen konden worden. De oud verzetsstrijder vond een vergelijking met Mussert veel te ver gaan, ‘men hoeft mij niet te vergelijken met Mussert’.

Vergelijkbare persoonlijke aanvallen kwamen wel vaker voor en de voorzitter greep niet altijd in. Zo vond Henk Gortzak (CPN): “Men kon zich gelovig en ongelovig noemen en toch een vriend van Hitler zijn. Ja, de heer Scheps [PvdA] weet zelfs, dat men zich sociaaldemocraat kon noemen en vriend van Hitler zijn. [...] Juist omdat wij communisten waren, bleken wij de beste verdedigers van de vrijheid en onafhankelijkheid van ons land te zijn. Deze dapperen hebben de strijd tegen Hitler gevoerd, ook in de periode toen het Nederlandse volk in de Nederlandse Unie kon onderduiken, toen men Nederlander én fascist kon zijn.”⁵¹ Deze uitspraak was bedoeld als een afrekening met het verleden van de Tweede Wereldoorlog. Het was algemeen bekend dat er voor de oorlog een aantal sociaaldemocraten zich hadden aangesloten bij de NSB. Met name het geval van Jan Duys was veel Kamerleden bijgebleven. Jan Duys had 28 jaar voor de SDAP in de kamer gezeten, maar trok later steeds meer de extreem rechtse kant op. In 1938 werd hij lid van de NSB. Het lijkt erop dat Gortzak hierop doelt als hij zegt dat ‘men zich een sociaaldemocraat kon noemen en een vriend van Hitler zijn’. Of de uitspraken juist waren, en men als communist geen vriend van Hitler genoemd kon worden, deed er niet zoveel toe. Het voornaamste doel was het negatief afschilderen van de andere partijen, die door Gortzak ‘vrienden van Hitler’ werden genoemd. Die vrienden van Hitler waren overal te vinden, vooral in het Westen waar Hitler gesteund werd in zijn anticommunisme. Gortzak: “Men hielp de opkomst van het fascisme bewust bevorderen, omdat men deze als een gendarme tegen de arbeidersklasse van geheel de wereld wilde gebruiken en omdat men hoopte, dat de Hitlers in staat zouden blijken de Sovjet-Unie te vernietigen. Men liet Mussolini in Abessinië zijn gang gaan. Men liet Hitler toe Oostenrijk te overweldigen. Men leverde Tsjecho-Slowakije aan Hitler uit.”⁵²

Deze uitspraken leken meer het ideologische conflict in het Westen aan te duiden. Volgens Gortzak was de passieve houding van het Westen in de jaren dertig te wijten aan de angst voor het communisme. Het was een aanval op de appeasementpolitiek van het Westen

⁵⁰ Handelingen Tweede Kamer, 10 november 1948, 179.

⁵¹ Handelingen Tweede Kamer, 6 juli 1949, 1651.

⁵² Handelingen Tweede Kamer, 9 november 1949, 416.

in de jaren dertig, een knappe retorische vondst van Gortzak. Ook hier bleek weer dat wie hem kaatste de bal terug kon verwachten. Toen in een debat over de Rijksbegroting van 1949, ten tijde van de Tweede Politie Acties in Indonesië, de CPN-ers zich verontwaardigd hadden uitgelaten over het optreden van sommige Nederlandse militaire instanties sprak PvdA-er Goedhart: “Ik verbaas mij enigszins over deze verontwaardiging.” In Sovjet Rusland ging het er volgens hem nog erger aan toe. “In de Russische kampen jaagt men, precies als in de kampen van Hitler en Himmler, bloedhonden tegen de gevangenen op.”⁵³ De verontwaardiging van de communisten was dus onterecht, suggereert deze redenering, zij maakten zich immers indirect zelf schuldig aan nog veel ergere misdaden tegen mensen. Deze aanval op de communisten werd door de voorzitter getolereerd. Een zeer groot deel van de discussies liet hij dan ook gewoon zijn beloop. De Communisten namen zelf immers ook geen blad voor de mond.

Toen Gerben Wagenaar de aanval opende op een Nederlands bedrijf dat volgens hem dubieuze banden had gehad met het Hitlerregime, greep de voorzitter in. Wagenaar: “Het is bekend, dat B.V. Vermeulen ervaring had op dit gebied, opgedaan in het N.A.F, bij Hitler en Woudenberg, waar hij ook de taak had om de werkers af te houden van de strijd tegen het fascisme.

De Voorzitter: Mag ik de geachte afgevaardigde verzoeken om iemand, die zich in deze zaal niet kan verdedigen, niet te beschuldigen?

De heer Wagenaar: Mag ik u er dan opmerkzaam op maken, Mijnheer de Voorzitter, dat dit argument altijd wordt gebruikt als wij hier een naam noemen? Men hoort echter nimmer, dat de Voorzitter bij wijze van spreken van zijn macht gebruik maakt, als van dit podium communisten worden beledigd.

De Voorzitter: U hebt geen kritiek op de leiding van de Voorzitter te oefenen. U hebt in dit debat geen personen te betrekken, tegen wie u beschuldigingen van ernstige aard uit en die zich niet in deze Kamer kunnen verdedigen. Indien een lid van een andere partij dit deed, zou ik dezelfde opmerking maken.

De heer Wagenaar: Ik maak u er op attent, dat Stalin e.a. hier op de meest perfide wijze werden beledigd en daartegen niet door u is opgekomen.”⁵⁴

Opvallend is dat na deze uitspraak de schapbepaling in werking trad, in *de Handelingen* kwam slechts te staan: “Na de voorgaande zin is een door de Voorzitter ontoelaatbaar

⁵³ Handelingen Tweede Kamer, 18 februari 1949, 1295.

⁵⁴ Handelingen Tweede Kamer, 8 december 1949, 918-919.

geoordeeld gedeelte teruggenomen.” Dat komt in het vervolg van het betoog van Wagenaar daarna nog drie keer voor.

De parlementaire regel, dat iemand die zich niet persoonlijk kan verdedigen in de Kamer ook niet beschuldigd mag worden paste de voorzitter hier toe. Het verweer van Wagenaar dat andere parlementariërs ook communisten beledigen en daarvoor niet berispt worden door de voorzitter werd afgedaan met de woorden: ‘u hebt geen kritiek op de leiding uit te oefenen’. In de discussie die daarop volgde betichtte Wagenaar de voorzitter van partijdigheid. Het was alleszins aannemelijk dat Wagenaar in zijn recht stond met zijn repliek, parlementariërs waren vaak kritisch en aanvallend ten aanzien van Stalin of andere (buitenlandse) communisten. Het is plausibel dat de voorzitter in veel van die gevallen niet zou ingrijpen. Daar komt nog bij dat de vergelijkingen soms subtiel werden gemaakt, zodat alleen een goede luisteraar ze zou kunnen begrijpen. Zo een subtiele vergelijking werd bijvoorbeeld gemaakt door de PvdA-er Harm van Sleen. In een debat over de Rijksbegroting van 1950 liet deze zich ontvallen: “Ik voel mij echter verplicht nog iets te zeggen naar aanleiding van het betoog van de geachte afgevaardigde de heer Wagenaar. Er is een grote propagandist geweest, die bij zijn propaganda van de gedachte uitging: het geeft niet wat je beweert, als je maar vasthoudt en het vaak genoeg herhaalt.”⁵⁵ Een vrij onschuldige opmerking in de ogen van een leek, maar communist Henk Gortzak doorzag de verwijzing van Van Sleen. Deze had niet zomaar een propagandist aangehaald, “Wanneer de geachte afgevaardigde de heer Van Sleen zegt, dat, als je een leugen maar vaak genoeg herhaalt, hij voor een zeker deel der mensen als waarheid wordt aanvaard, was het goed geweest om de auteur van deze leugen te noemen. Een leugen blijft een leugen, ook al wordt hij nog zo vaak herhaald, maar de man, die de leugen als waarheid wilde verslijten en de bevolking diets maakte, dat een leugen, langdurig herhaald, waarheid was, was Hitler, de aartsleugenaar.”⁵⁶ Deze vergelijking ging Gortzak te ver, zijn partijgenoot werd door Van Sleen immers indirect vergeleken met Hitler. “Ik kan niet begrijpen, hoe men het aandurft een onbevlekt persoon als onze fractievoorzitter, de heer Wagenaar, die tijdens de bezetting heel wat meer moed heeft getoond dan vele fractiegenoten van de heer Van Sleen, met Hitler te vergelijken.”⁵⁷

Of Van Sleen het daadwerkelijk ook zo bedoelde is onduidelijk, hij had immers alleen gesproken over ‘het vaak genoeg herhalen van een leugen en er dan in gaan geloven’. Gortzak zag hier echter duidelijk een verwijzing naar Hitler in en zag zich om die reden genoodzaakt

⁵⁵ Handelingen Tweede Kamer, 17 november 1949, 581.

⁵⁶ Handelingen Tweede Kamer, 17 november 1949, 582.

⁵⁷ Handelingen Tweede Kamer, 17 november 1949, 582.

in te grijpen en zijn partijvoorzitter te verdedigen. Hoewel het hier dus om een indirecte vergelijking gaat, Van Sleen maakt geen enkele keer expliciet de vergelijking tussen Wagenaar en Hitler, blijkt wel uit de reactie hoe gevoelig men voor dit onderwerp was. In het vervolg van zijn betoog greep Gortzak weer terug op de aanval van Van Sleen door vast te stellen dat: “de Partij van de Arbeid-afgevaardigden geweigerd hadden vóór onze motie, die op directe verbeteringen voor de gepensioneerden aandrong, te stemmen. Dit heeft onze fractie-voorzitter thans herhaald, dat was geen leugen, dat was de waarheid, die vandaag wordt herhaald, en een naarheid blijft een waarheid, ook al wordt zij met onwaardige middelen, zoals zoeven van achter dit podium gebeurde, bestreden.” Dit kon volgens de voorzitter weer niet door de beugel: “Ik verzoek u niet ten aanzien van uw medeleden te spreken van het gebruiken van onwaardige middelen.” Gortzak: “De wijze, waarop de geachte afgevaardigde de heer Van Sleen tegen onze fractievoorzitter is opgetreden, kan ik niet waardig vinden. Dat de woorden van onze fractievoorzitter, de heer Wagenaar, als leugens worden gequalificeerd, had u, Mijnheer de Voorzitter, niet mogen toelaten.”⁵⁸ Vervolgens zette Gortzak zijn tegenaanval op Van Sleen weer dik aan. Opvallend genoeg greep de Voorzitter tijdens de rest van het betoog van Gortzak niet meer in.

Duitsland herbewapend

De Duitse herbewapening was een gevoelig onderwerp in de Koude Oorlog. Mocht West-Duitsland zo snel na het einde van Hitler-Duitsland weer herbewapend worden? Vanuit tactisch oogpunt was het voor het Westen essentieel dat West-Duitsland zich als buffer tegen de Sovjet Unie zou opwerpen. In Duitsland zelf bestond de gedachte dat het Westen het maar zonder de Duitsers moest oplossen. De uitroep ‘*Ohne Mich*’ (zonder mij) werd veel gehoord in de Duitse maatschappij. Ook in veel van de geallieerde landen bestond er twijfel over de Duitse herbewapening.⁵⁹ Een deel van dit dilemma is terug te vinden in de debatten van het Nederlandse parlement. Daarbij stond de gedachte centraal dat te allen tijde een herhaling van de geschiedenis moest worden voorkomen. In 1955 werd besloten dat de Bondsrepubliek lid mocht worden van de NAVO en in 1956 was de oprichting van de *Bundeswehr* een feit. De discussies over de herbewapening van de Duitsers waren dan ook de uitgelezen mogelijkheid om te verwijzen naar het recente geschiedenis van de oorlog. Daarbij was de invloed van de

⁵⁸ Handelingen Tweede Kamer, 17 november 1949, 583.

⁵⁹ Large, D.C., *Germans to the front: West German rearmament in the Adenauer era* (University of North Carolina 1996) 1.

Verenigde Staten op Duitsland voor de CPN het grootste wapen in de retorische Koude Oorlog.

Voorop in die strijd ging fractieleider Paul de Groot: “Nu krijgt Duitsland immers zijn wapens van Amerika en Hitler moest deze ten minste nog zelf maken. De Amerikanen hebben Duitsland een enorm oorlogspotentieel bezorgd, dat nog groter is dan dat van Hitler.”⁶⁰ Met deze uitspraak probeerde De Groot zowel Duitsland als Amerika zwart te maken. Wat hem betreft werd het de Duitsers nu nog makkelijker gemaakt hun oorlogspotentieel in te zetten tegen andere landen. Volgens De Groot was er ‘dus alleszins reden om van een risico te spreken, naar mijn mening een dodelijk risico.’⁶¹ Al eerder in het debat had Minister van Buitenlandse Zaken Wim Beyen (partijloos) het standpunt van de Nederlandse overheid verwoord aangaande de Duitse herbewapening: “Wij zien daar niet in het gevaar van een herhaling van wat onder Hitler is gebeurd om de eenvoudige technische reden, dat het niet meer mogelijk is voor een land als Duitsland om zich een dergelijke prae-dominante militaire positie in de wereld te verschaffen.”⁶² Herhaling van de geschiedenis was volgens Minister Beyen onmogelijk, de krachtsverhoudingen van de Koude Oorlog bepaalden de buitenlandse politiek, daar zouden de Duitsers geen invloed meer op kunnen krijgen. Over het terugkeren van het Nazisme in de Duitse politiek zei hij dan ook: “Wat de herleving van het nazisme betreft, weten wij, dat ook de Duitsers zelf daar beangst voor zijn.” Waaraan hij wel wilde toevoegen: “Ik wil allerm minst zeggen, dat er in dat opzicht geen enkel gevaar bestaat.”⁶³

Het verzet van de CPN tegen de Duitse herbewapening werd ook vaak ontkracht door te wijzen op de noodzaak van de Westerse geallieerden om op te treden tegen het communistische gevaar uit het Oosten. In Duitsland was het verzet tegen de herbewapening groot, maar de autoritaire regering Adenauer plaatste het verzet tegen de herbewapening in communistische hoek, waardoor alle verzet tegen de herbewapening gekenmerkt kon worden als retoriek van de Koude Oorlog.⁶⁴ Geheel nieuw was deze retorische tactiek natuurlijk niet, ook in de jaren dertig werd er in de parlementen gezwaaid met ‘het rode spook van het communisme’ zoals De Groot dat in een ander debat noemde, om daaraan toe te voegen, ‘dat deed Hitler ook.’⁶⁵

⁶⁰ Handelingen Tweede Kamer, 30 maart 1955, 826.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Handelingen Tweede Kamer, 30 maart 1955, 819.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Hellema, D., *Frontlijn van de Koude Oorlog: De Duitse herbewapening en het Atlantisch Bondgenootschap* (Nijmegen 1984) 76.

⁶⁵ Handelingen Tweede Kamer, 4 februari 1958, 627.

De Duitse herbewapening betekende in veel gevallen ook de terugkeer van Duitse beroepsmilitairen in de legerleiding. Oude generaals die ook gediend hadden onder Hitler werden in het geheim benaderd door Adenauer, want hij was zich bewust van de vijandigheid van de Duitse bevolking ten opzichte van een militaire revival.⁶⁶ Die angst bestond niet alleen in Duitsland zelf, ook in de rest van West-Europa was die vijandigheid te voelen.⁶⁷ Toen de *Bundeswehr* eenmaal tot stand kwam was dit ook direct het verwijt dat de CPN maakte ten aanzien van de generaals. Marcus Bakker (CPN): “Ik heb hier voorbeelden genoemd van fascistische, S.A.-ers, voormalige Hitler-generaals, die thans weer leidende posten in de Westduitse Bondsrepubliek bezetten.”⁶⁸ Marcus Bakker had geen goed woord over voor de nieuwe opgerichte Bundeswehr. Het nazisme was aan het herleven, vooral dankzij de voormalige generaals van Hitler. Bakker: “De Regering meent dus, dat een neutraal Duitsland of een militair uitgedund Duitsland voor ons minder gevaarlijk zou zijn dan een leger, zoals dat in Duitsland op het ogenblik in opbouw is en waarin nu al een honderdtal Hitler-generaals dienen. Ieder kan toch beter weten!”⁶⁹

Een belangrijke benoeming van een oud-Wehrmachtgeneraal op een belangrijke positie was de benoeming van Hans Speidel. Speidel werd in 1957 de eerste Duitse NAVO-bevelhebber van de grondtroepen in Centraal Europa. Communist Gerben Wagenaar wist het zeker, Speidel was een trouwe hulp van Hitler geweest in de Tweede Wereldoorlog. Naar aanleiding van een aankondiging van een bezoek van de heer Speidel aan Nederland interpelleerde de CPN. Een deel van het debat ging als volgt: Wagenaar (CPN): “Het staat vast: Speidel heeft Hitler trouw gediend. Hij heeft zelfs in juni 1944, toen een aantal officieren en andere Duitsers na de nederlagen in de Sovjet-Unie, toen dus alles verloren was voor hen, poogde met Amerikanen en Engelsen tot een vergelijk te komen, daaraan niet meegedaan.[...] Het gaat hier niet om een willekeurige Duitse burger; ook niet om een of andere Duitse officier; waartegen velen van ons volk zich verzetten, is, dat de Regering dreigt officieel - mogelijk met eerbetoon - deze generaal Speidel te ontvangen, die zoveel misdaden tegen de mensheid op zijn geweten heeft.”⁷⁰ Speidel was volgens Wagenaar niet vrij van schuld in de Tweede Wereldoorlog. Om die reden was het voor Nederland noodzakelijk zich te verzetten tegen zijn komst. Deze generaal was fout geweest en dus zou zijn komst gevoelig liggen bij het volk van Nederland. Het was een interpellatie van Wagenaar op een betoog van

⁶⁶ Large, *Germans to the front*, 51.

⁶⁷ Hellema, *Frontlijn van de Koude Oorlog*, 9.

⁶⁸ Handelingen Tweede Kamer, 10 december 1958, 461.

⁶⁹ Handelingen Tweede Kamer, 12 februari 1959, 636.

⁷⁰ Handelingen Tweede Kamer, 21 mei 1957, 925.

Minister President Drees. Drees kon, op zijn beurt, deze aantijgingen niet over zijn kant laten gaan. Minister-President Drees: “Generaal Speidel heeft als beroepsofficier achtereenvolgens alle regimes in Duitsland gediend: het regime onder keizer Wilhelm, het regime van Weimar, het Hitler-regime en de Bondsrepubliek. Hij heeft als beroepsofficier mede de verantwoordelijkheid gedragen vijf jaar lang een leidende positie in te nemen bij een onrechtvaardige oorlog, waarin verschrikkelijke dingen zijn gebeurd. Dat is een zware verantwoordelijkheid. Niet zó zwaar als die van Stalin, die door een vriendschapsverdrag met Hitler-Duitsland Hitler de mogelijkheid gaf om een oorlog te ontketenen en Polen binnen te rukken, maar toch een ernstige verantwoordelijkheid. Ik heb niet de minste behoefte dat weg te werken.”⁷¹ Het was praktisch bijna onmogelijk voor beroepsmilitairen onderdeel te zijn geweest van het Duitse leger in de Tweede Wereldoorlog. Militaire ervaring was anderzijds wel een vereiste om generaal te worden. Er werd als gevolg daarvan zorgvuldig achtergrondonderzoek gedaan bij gevoelige benoemingen tot opperbevelhebber van de NAVO. De sneer van Drees, dat Stalin een vriendschapsverdrag met Hitler-Duitsland sloot, is dan ook een rechtstreekse tegenaanval op de communistische retoriek. Waar Wagenaar zich liet leiden door zijn gevoel en misinformatie ten aanzien van Speidel, daar wist Drees wel beter. Daarom vervolgde de Minister President dan ook: “Ik heb allerlei gegevens, waaruit blijkt, dat er tegenover de grote principiële bezwaren, die tegen elke Duitse generaal uit de Hitlertijd kunnen worden aangevoerd, argumenten staan, op grond waarvan er geen bijzondere reden is om hem thans te willen uitsluiten.”⁷² Opvallend aan dit debat was dat de uitwisseling van argumenten volgens een vast stramien ging. Wagenaar viel de regering aan door het bezoek van Speidel aan Nederland als onwenselijk af te schilderen. Dit deed hij door de heer Speidel in verband te brengen met Hitler en zijn dienst in diens Wehrmacht. Volgens Wagenaar was Speidel door zijn handelen toentertijd een ‘foute Duitser’. Als vertegenwoordiger van de regering was Drees genoodzaakt het bezoek van Speidel aan Nederland te verdedigen. Hij ontkrachtte de aantijgingen van Wagenaar, Speidel was niet fout geweest in de oorlog. Daarna draaide hij het argument om, was het immers niet Stalin geweest die aan het begin van de oorlog bevriend geweest was met Hitler?

Een andere gevoelige benoeming binnen de NAVO was de benoeming van Johann Adolf Graf von Kielmansegg. Het verzet hiertegen kwam dit keer niet uit de hoek van de CPN. Dit maal was het de PvdA die gewetensbezwaar had tegen de benoeming. Al eerder had de PvdA zich negatief uitgelaten over deze benoeming. Gerard Nederhorst voerde op dit

⁷¹ Handelingen Tweede Kamer, 21 mei 1957, 926.

⁷² Handelingen Tweede Kamer, 21 mei 1957, 928.

dossier het woord namens de PvdA: “In dit verband een enkel woord over de benoeming van generaal Von Kielmansegg tot hoofd van het commando midden-Europa van de N.A.V.O. Het is nog maar kort geleden - ik zelf hoorde hiervan voor het eerst begin mei van dit jaar - dat het bericht in Nederland doordrong, dat deze generaal de schrijver was van een boek, getiteld: "Panzer zwischen Warschau und Atlantik", een boek waar zeer verwerpelijke passages in voorkomen. [...] Men kreeg het beeld van een generaal, die, toen de kansen op de overwinning ongunstig werden, bereid was akkoord te gaan met de verwijdering van Hitler, een man, die zelf niet actief aan de aanslag had deelgenomen en op geen enkele wijze was vrij te pleiten van de afschuwelijke anti-semitische uitlatingen in zijn boek. Moest een zo betwiste figuur nu op een moment, dat de N.A.T.O. in discussie was, worden gepromoveerd tot top-functionaris? Wij meenden van niet en vandaar ons protest.”⁷³

De ophef over zijn boek getuigde van de gevoeligheid van Duitse benoemingen binnen de NAVO, en niet alleen van communistische kant. Zijn boek, een standaard handboek over panzeroorlog, was voorzien met een standaard ‘Heil Hitler’ in de inleiding.⁷⁴ Dat had hij er overigens niet zelf in geschreven maar was door het ministerie van propaganda aan het boek toegevoegd. De zwartmaking van Von Kielmansegg was dus niet terecht, concludeerde Nederhorst. Maar toch bleven zijn twijfels over de aanstelling bestaan: “Na van dit alles kennis genomen te hebben, mijnheer de Voorzitter, en aannemende, dat al deze feiten juist zijn en er geen nieuw belastend materiaal op tafel komt, blijft toch nog de vraag te beantwoorden of generaal Von Kielmansegg op deze hoge plaats wenselijk is. [...] de vraag blijft, of een militair, die destijds een boek druipend van verheerlijking van de oorlog en van het Herrenvolk, de Duitsers, heeft geschreven, op een zo hoge N.A.V.O.-post benoemd had mogen worden. Hoewel onze bezwaren tegen deze benoeming na dit interview stellig verminderd zijn, zijn zij niet geheel verdwenen.”⁷⁵ Het betoog van Nederhorst geeft de tweespalt die velen voelden ten aanzien van het aanstellen van oud-Wehrmacht generaals. Veel beroepsmilitairen hadden door hun associatie met het Hitler-regime een dubieus verleden, dat was de heersende mening.

Dat op een gegeven moment de Westerse strijdmachten het voornemen hadden om atoomwapens te plaatsen in Duitsland was aanleiding om de gemoederen hoog te doen oplopen. Wederom kwam daarbij dezelfde argumentatie terug als in de debatten over de

⁷³ Handelingen Tweede Kamer, 11 oktober 1966, 140.

⁷⁴ The Guardian, <http://www.guardian.co.uk/news/2006/jun/07/guardianobituaries.secondworldwar>, (bezocht op 26 november 2012).

⁷⁵ Handelingen Tweede Kamer, 11 oktober 1966, 140.

herbewapening. Paul De Groot: “Wij hebben thans te maken met een bewapening met atoomwapenen van de Westduitse Bundeswehr, die aangevoerd wordt door Hitler-generaals. Wij hebben te maken met een bewapening met atoomwapenen van deze Westduitse legermacht, die in de laatste weken in een zeer snel tempo wordt geforceerd en tot algemene verontrusting in de landen heeft geleid, die al één of twee keer met het Duitse militarisme te maken hebben gehad. Deze snelle en geforceerde bewapening met atoomwapenen is natuurlijk gericht tegen de socialistische landen, vooral tegen de socialistische landen, die burens zijn van West-Duitsland, en tegen het oostelijk deel van Duitsland, waar de democratische republiek bestaat.”⁷⁶ De Groot vond de Hitler-generaals een bedreiging voor de vrede. Het plaatsen van de atoomwapens in hun handen was een agressieve daad van de Westerse mogendheden tegen de ‘socialistische landen’ die burens van Duitsland waren. De CPN was niet de enige partij die bezwaar had tegen de plaatsing van atoomwapens in West-Duitsland. Ook de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) had daar ernstige bezwaren tegen. Woordvoerder op het gebied van defensie van de PSP was Hans Bruggeman: “Er komt voor mij nog een argument bij om die situatie als nog steeds gevaarlijker te zien [i.e. de oprichting van een ‘Multilateral Force’ (MLF) die West-Duitsland beschikking zou geven over nucleaire wapens], nu volgend jaar, als er geen mogelijkheid meer is, oorlogsmisdadigers te vervolgen, duizenden - er wordt in Duitse couranten en van Amerikaanse deskundige zijde zo over gesproken - fascistische ratten al of niet met democratische petten op (wij moeten maar afwachten, hoe zij zich voordoen) te voorschijn komen uit de riolen van het fascisme van Hitler.”⁷⁷ Met het verjaren van de vervolging van oorlogsmisdadigers zouden de fascistische ratten uit de riolen van Hitler tevoorschijn komen, aldus Bruggeman.

Nieuwe ‘Hitlers’ – Buitenlandse leiders vergeleken met Hitler

Indonesië

Direct na de Tweede Wereldoorlog was er een belangrijke internationale kwestie die de aandacht van het parlement verdiende, de kwestie Indonesië. Deze kwestie lag gevoelig, aan het einde van de oorlog hadden de verzetsleiders Soekarno en Hatta met steun van de Japanse Autoriteiten op 17 augustus 1949 de onafhankelijkheid uitgeroepen. Dit tegen de wens van het grootste deel van de Nederlanders en in het verlengde daarvan de parlementariërs. De positie van Soekarno was gevoelig, hij had in de oorlog steun aan Hitler

⁷⁶ Handelingen Tweede Kamer, 27 mei 1959, 52.

⁷⁷ Handelingen Tweede Kamer, 25 november 1964, 533.

en de Japanse Keizer betuigd. Velen vonden het om die reden ongepast om met Soekarno te onderhandelen. Onderhandelen met iemand die Japan en Hitler had gesteund was ondenkbaar. Bij het voorleggen aan het parlement van het ontwerp van de overeenkomst van Linggadjati, alwaar de Nederlandse politiek had onderhandeld met de leiding van de eenzijdig uitgeroepen republiek Indonesia, verzuchte SGP-fractie leider Pieter Zandt: “Het is toch verre van vooruitstrevend om een republiek naar het model van Hitler op de beenen te helpen, dan haar te erkennen en vervolgens vast in het zadel te zetten!” Als de regering niet ingreep dan zag Zandt een ‘verloochening van vooruitstrevendheid als van de democratische beginselen.’ Daarbij merkte hij op dat de regering ook fout zat wat betreft het onderhandelen met iemand die zich ‘zoo Hitleriaansch heeft gedragen en nog gedraagt’.⁷⁸ Met Soekarno kon wat Zandt betrof nooit meer onderhandeld worden. Deze had in de oorlog de kant gekozen van Hitler, en gedroeg zich nota bene Hitleriaans. Het was in deze sfeer niet verwonderlijk dat uiteindelijk het akkoord van Linggadjati mislukte, na lang onderhandelen in de Kamer kwam er een akkoord waar de leiding van Indonesië niet mee akkoord ging. Na afloop van de Indonesische kwestie heeft zich een ‘omvangrijk zwartepietenspel’ afgespeeld. Minister President Drees werd in die kwestie door een aantal andere bestuurders ‘formalisme en gebrek aan realiteitszin’ verweten. Geconfronteerd met deze uitspraken reageerde Drees: “Men kan nu wel over Soekarno’s fascistische uitspraken zeggen dat hij het niet zo gemeend had. Maar wij waren een land dat net uit de bezetting kwam. Moesten wij Indonesië dan afschepen met iemand die zich voor de dictatuur had uitgesproken?”⁷⁹ De associatie van Soekarno met Hitler was in deze tijd al voldoende om de gehele leiding van de Republiek Indonesia als onbetrouwbare en onwenselijke gesprekspartner af te schilderen. Daarom werd die associatie veelvuldig aangepakt door de tegenstanders van Soekarno in het parlement.

Een van de felste tegenstanders van Soekarno in het Nederland was oud-premier Piet Gerbrandy. In het boek *Over Lijken* staat een debat dat de Handelingen uiteindelijk niet heeft gehaald maar dat wel relevant is voor dit onderzoek.

“De hamer viel toen Gerbrandy de president van deze republiek, Soekarno, omschreef als ‘de Oosterse Hitler’.

De Voorzitter: ‘Ik moet daartegen bezwaar maken, want dat staatshoofd zou het, terecht, als een belediging opvatten. Hoe de geachte spreker erover denkt, kan hij zelf beoordelen, maar hier mag het niet worden gezegd.’

⁷⁸ Handelingen Tweede Kamer, 19 december 1946, 1058.

⁷⁹ Geciteerd in: Daalder, H., *Vier jaar nachtmerrie: De Indonesische kwestie. Willem Drees 1886-1988* (Amsterdam 2004) 34.

Gerbrandy (ARP): ‘Ik trek dan het woord in met de mond.’

De Voorzitter: ‘Over Uw hart heb ik niets te zeggen.’⁸⁰

De vergelijking van Soekarno met Hitler werd door de voorzitter geschrapt uit de Handelingen en belandde zo in het zogenaamde ‘lijkendossier’. Het toonde evenwel de felheid waarmee Gerbrandy zijn ongenoegen uitte over de Republiek Indonesia en haar leiding. Toch waren er meer vergelijkingen die Gerbrandy maakte die de Handelingen wel haalden. Daarbij valt op dat Gerbrandy de vergelijking van Soekarno met Hitler soms zeer direct maakte, maar dat ook in dat geval de voorzitter niet in greep.

“Dhr. Gerbrandy (ARP): Is er heus verschil tussen het brullen van Mussolini tot de Italianen vanaf het balcon van zijn paleis in Rome, het razen en lieren van Hitler in de Rijksdag tot de Duitsers en de wereld en het massapsychologisch brallen van Soekarno tot Oosterlingen in Djogjacarta? Zijn niet de spreekgestoelten van deze drie tyrannen opgericht geworden langs een soortgelijke weg van verraad, corruptie en terreur?”⁸¹ De manier waarop Soekarno zijn aanhangers toesprak was volgens Gerbrandy geen haar beter dan de manier waarop Hitler en Mussolini hun toeschouwers toespraken. Daar kwam bij dat de nationalistische retoriek van Soekarno in sommige gevallen te vergelijken was met die van beide Europese dictators. Als pleitbezorger van het eiland Ambon, onderdeel van de Molukken, dat zich verzette tegen de gecentraliseerde republiek Indonesië bracht Gerbrandy het nationalisme van Soekarno in verband met dat van Hitler. “Dhr. Gerbrandy (ARP): Ambon is Indonesisch, behoort tot de Indonesische natie. Ja, Mijnheer de Voorzitter, zo redeneerde de heer Hitler ook: de Nederlanders zijn geen eigen natie; zij zijn slechts een ontaarde spruit van het Germanendom.”⁸² Door het streven van Soekarno naar een eenheidsstaat op Indonesië te vergelijken met de *Heim ins Reich*-politiek van Hitler probeerde Gerbrandy Soekarno in diskrediet te brengen. De situatie op Ambon was ook voor Pieter Zandt (SGP) aanleiding om de vergelijking met Hitler te maken. “de vrijheidsstrijd, welke de Republiek der Zuid-Molukken thans voert tegenover de gewelddaden der Indonesische Republiek, welke op één lijn te stellen zijn met die, welke Hitler eertijds tegenover Tsjecho-Slowakije en andere volken van Europa heeft toegepast.”⁸³ De vrijheidsstrijd van de Molukken tegen Indonesië was te vergelijken met de vrijheidsstrijd die de Europeanen in Europa tegen Hitler hadden gevoerd. De gewelddaden van Indonesië waren volgens Zandt op ‘één lijn te stellen met die van

⁸⁰ Bootsma, *Over lijken*, 121.

⁸¹ Handelingen Tweede Kamer, 18 augustus 1948, 98.

⁸² Handelingen Tweede Kamer, 25 mei 1950, 1836.

⁸³ Handelingen Tweede Kamer, 18 juli 1950, 2265.

Hitler'. Veel haalden de betogen van Zandt en Gerbrandy niet uit, Nederland was in zake Indonesië vrij machteloos. De vergelijking van Indonesië met Hitler-Duitsland was niet alleen in de 1950 een populair bij zowel Zandt als Gerbandy, ook later zouden ze dezelfde vergelijkingen maken. Niet meer over de situatie op de Molukken, dit maal ging het over de kwestie Nieuw-Guinea, waarop Zandt opnieuw Indonesië als agressor aanwees: "Dit blijkt zonneklaar uit de infiltraties, waarbij Indonesië tegen alle recht en fatsoen in een ander land [Nieuw-Guinea] gewelddadig binnendringt. Dit is een manier van doen, welke sterk aan die van Hitler herinnert, waarbij wederrechtelijk met wapengeweld een ander land werd binnengedrongen. Dit zijn, goed beschouwd, roversmanieren, welke metterdaad de vrede in groot gevaar brengen."⁸⁴ Met agressie de eenheidsstaat opdringen deed Zandt herinneren aan de manier die Hitler ook gebruikte in de Tweede Wereldoorlog. Ook in 1955 zou Gerbrandy het blijven opnemen voor de Ambonezen, die stonden volgens hem volledig in hun recht zich te verzetten tegen 'de tirannie van Soekarno en de zijnen'. Nederland had tegenover de Ambonezen een 'bloedschuld', want zij wilden 'net als de Nederlanders vrij wilden zijn van de tirannie van Hitler', vrij zijn van Soekarno.⁸⁵

Duitsland

Voor de hand lag het om Duitsers te associëren met hun verleden. Dat zagen we eerder al met de herbewapening van Duitsland. Het verleden van de zogenaamde Hitler-generaals werd als belastend materiaal aangedragen. Door sommige Kamerleden werd hun benoeming als onwenselijk gezien vanwege dat verleden. Het Duitsland van na de wederopbouw werd in die zin vaker slachtoffer van het belaste verleden. In feite werd geen enkele Duitser ontzien. Konrad Adenauer, tegenstander van het Hitlerregime en eerste bondspresident van na de oorlog, werd vergeleken met Hitler. Paul de Groot (CPN): "Men zingt de lof van Kanselier Adenauer, maar deze is in feite niets anders dan een nieuwe Hitler. Hij voert de politiek van Hitler verder door, met gematigder methoden en met rustiger stem, maar met hetzelfde doel. West-Duitsland is zich aan het ontwikkelen tot een volledige dictatuurstaat met een agressieve weermacht, met een Speidel, die de westerse defensie kan beïnvloeden."⁸⁶ Door dit te betogen wilde de Groot Adenauer uitschakelen als serieuze gesprekspartner. Dit wilde De Groot bereiken door te stellen dat Adenauer niets anders wil dan de politiek van Hitler door te zetten. De Groot was niet de enige die de vergelijking tussen Adenauer en Hitler maakte. Ook

⁸⁴ Handelingen Tweede Kamer, 9 december 1954, 494.

⁸⁵ Handelingen Tweede Kamer, 16 maart 1955, 737.

⁸⁶ Handelingen Tweede Kamer, 4 februari 1958, 628.

zijn partijgenoot Wagenaar zag Hitler terug in Adenauer: “Het leger is, van Heusinger en Speidel af tot de Feldwebels toe, doorspekt met verwoede fascistten en militaristen, die het al weer volledig voor het zeggen hebben. En hun chef, Adenauer, volgt van A tot Z het program van Hitler na.”⁸⁷

In kwesties tussen Nederland en Duitsland waren het wel vaker de leden van de Communistische Partij die het verleden van de Tweede Wereldoorlog oprakelden. Een voorbeeld van zo een kwestie was het gebakkelei tussen Nederland en Duitsland over de ontginning van de Eemsmonding. Uiteindelijk werd de kwestie beslecht in 1960 met het Eems-Dollardverdrag waarin duidelijke afspraken werden gemaakt. Dat was niet voordat in het Nederlandse parlement de heer Borst van de CPN had betoogd: “Mijnheer de Voorzitter! Wanneer wij ons oor te luisteren leggen bij diegenen, die direct of indirect te maken hebben met deze onverkwikkelijke Eems-Dollard-kwestie, dan ontlopen de meningen elkaar niet veel; dan horen wij van de een: de Duitsers willen de baas zijn! En van de ander: het is volkomen redeloos, wat ze doen! Er wordt in dit verband gesproken over machtswellust en chantage. Over het algemeen is het deze mening, die overheerst: het is nog precies hetzelfde Duitsland als in de tijd van Bismarck, van Keizer Wilhelm en van Hitler.”⁸⁸ Duitsland was in de internationale politiek geen steek veranderd vond Borst, volkomen onbetrouwbaar als buurland, dat maakte deze kwestie wel duidelijk. Naar aanleiding van het op 8 april gesloten Eems-Dollardverdrag zag Minister van Buitenlandse Zaken Luns zich genoodzaakt de kritiek van de Kamer op het verdrag en het handelen van Duitsland op de volgende wijze te weerleggen: “Wel zou ik nog eens willen onderstrepen, dat wij niet staan voor een vredesverdrag met de overwonnen nazi's, met het Hitler-Duitsland, maar voor een verdrag met een bondgenoot, met een ander Duitsland, hoewel zoals de geachte afgevaardigde de heer Bruins Slot terecht opmerkte de huidige Duitse regering als rechtsopvolgster verantwoordelijk is voor de daden van haar voorgangers. Maar het is in feite toch een geheel ander Duitsland.”⁸⁹ Het feit Luns zich genoodzaakt zag om het verdrag op deze wijze te verdedigen getuigde hoe serieus hij de verwijten nam. Met dit betoog wilde hij de angel uit de kritiek van de communisten halen, we hadden het immers over het Duitsland van na de oorlog en niet Hitler-Duitsland. Een ieder die de vergelijking maakte had niet goed begrepen hoeveel Duitsland veranderd was na de oorlog.

⁸⁷ Handelingen Tweede Kamer, 15 oktober 1957, 200.

⁸⁸ Handelingen Tweede Kamer, 3 februari 1959, 3515.

⁸⁹ Handelingen Tweede Kamer, 20 februari 1963, 710.

In een ander debat over een overeenkomst met Duitsland kwam een woordvoerder van de KVP aan het woord. Het debat ging over de stationering van militaire eenheden van de Bondsrepubliek op Nederland grondgebied. De heer Assmann van de Katholieke Volkspartij (KVP) zei daarop het volgende: “Wij dienen het vóór alles te beoordelen op grond van zakelijke overwegingen, daarbij uitgaande van de realiteit, waarmee ons land, zowel politiek als militair beschouwd, op dit ogenblik heeft te maken. Nu is de realiteit, waarop wij ons hebben te baseren, deze. Het Duitsland van Hitler, waarnaar dit wetsontwerp de gedachten - ik geef dit toe - vanzelf terugvoert, is dood en begraven. Het is een hoofdstuk in de geschiedenis, dat definitief is afgesloten. Dit is dan een eerste feit. Het gevaar, dat ons vanuit het Oosten bedreigt, is daarmee helaas niet verdwenen.”⁹⁰ Het westen moest niet bezig zijn met het verleden van Duitsland, de grote dreiging was die van het communisme. Hoewel het wetsontwerp de gedachten terugvoerde naar het Duitsland van Hitler, was het Duitsland van nu een heel ander Duitsland. En die situatie noopte ons, zo wilde Assmann betogen, het gevaar van Rusland te onderstrepen en het verleden van Duitsland af te sluiten als een hoofdstuk in de geschiedenis. Deze uitspraken getuigen van de gematigde partijachtergrond van Assmann. Als lid van de KVP, dat in april 1963 regeringspartij was, wilde hij een genuanceerd standpunt over Duitsland uitdragen. Het contrast met de oppositiepartij CPN kon haast niet groter. Waar de CPN het verleden van Duitsland benadrukte, daar vroeg Assmann het hoofdstuk Tweede Wereldoorlog af te sluiten.

Frankrijk

Vergelijkbaar met het autoritaire bewind van Adenauer was in die jaren het bewind van Charles de Gaulle. Dat de CPN daar wederom de hand van Hitler zag mag dan ook geen wonder heten. Marcus Bakker: “De wijze, waarop het Parlement in Frankrijk op de knieën is gegaan voor De Gaulle en zich naar huis liet sturen, bevestigt de tendens alleen maar. De wijze trouwens, waarop de rechtse sociaaldemocraat de heer Mollet het voorbeeld volgde van zijn Duitse sociaaldemocratische geestverwanten in 1930, was een nadere bevestiging. Er is een nieuwe Grondwet in Frankrijk gekomen, die alle macht geeft aan de President en aan de rijken, nadat er op een werkelijk originele Hitleriaanse wijze een referendum is gehouden met bijbehorende terreur, provocaties en misleiding.”⁹¹ Het conservatisme van De Gaulle en zijn handelswijze in Frankrijk inspireerden wel meer CPN-ers tot de vergelijking met Hitler. Paul de Groot: “Zij roepen al ijverig "heil De Gaulle" en putten zich uit in pogingen om zijn

⁹⁰ Handelingen Tweede Kamer, 9 april 1963, 950.

⁹¹ Handelingen Tweede Kamer, 8 december 1958, 353.

dictatuur in "verbeterde democratie" om te praten. En het ligt voor de hand, dat onze kortzichtige Nederlandse reactionairen er niet vies van zijn om van de rechtse wind, die over Frankrijk waait, ook iets in hun Hollandse molentjes op te vangen. Dit verklaart voor een deel het steeds driester de kop opsteken van de reactie in ons land. Laat men zich echter niet vergissen! Op het ogenblik schijnt de fascistische dictatuur in Frankrijk meer de tactiek van Mussolini dan van Hitler en Himmler te willen toepassen. Het zal haar ook niet zo licht vallen om tot Hitleriaanse methoden over te gaan.”⁹² Daarbij was het doel van De Groot om De Gaulle als rechts autoritaire leider in het verlengde van Hitler te zetten. De Gaulle stond in die zin gelijk aan fascisme en met hem zou Nederland dus geen vriendschappelijke banden moeten hebben.

Sovjet Unie

In de debatten in het Nederlandse Parlement was ook de Sovjet Unie vaak onderwerp van discussie. Meer dan eens kwam daarbij de vergelijking met Hitler-Duitsland op. Juist in dit soort debatten waren de leden van de PvdA het felst. Als vertegenwoordiger van de sociaaldemocratie moesten ze vooral hun verschil met het communistische regime benadrukken.

De Olympische Spelen van 1980 deden de gemoederen in de Kamer hoog oplopen. Het Olympisch Comité had besloten deze spelen in Moskou te houden, in het hart van de Sovjet Unie. Het waren de eerste spelen die in een communistisch land werden gehouden. Vanwege de Russische inval in Afghanistan in 1979 hadden de Verenigde Staten besloten deze spelen te boycotten. De Nederlandse regering wilde, uit solidariteit met de Amerikanen, de spelen ook boycotten. Dit kon op instemming rekenen van een deel van het parlement. In de woorden van Bart Verbrugh (GVP): “Mijn fractie acht deze stellingname, gezien de in het geheel niet verbeterde situatie in Afghanistan, consequent en juist. Een belangrijke overweging om de Olympische Spelen te Moskou te boycotten is mijns inziens ook gelegen in het feit dat in deze periode ons land er goed aan doet tegenover Amerika een daad van solidariteit te stellen.”⁹³ Verbrugh viel wel vaker op in de Kamer door zijn vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog, in dit debat was het niet anders. Zo stelde hij: “Mijn fractie meent dat vandaag de vergelijking met de Spelen van 1936 te Berlijn niet buiten beschouwing kan blijven.”⁹⁴ Dit leidde niet meteen tot een interruptie, maar in zijn eigen betoog kon Marcus

⁹² Handelingen Tweede Kamer, 30 september 1958, 33.

⁹³ Handelingen Tweede Kamer, 14 mei 1980, 4735.

⁹⁴ Ibidem.

Bakker van de Communistische Partij het niet laten deze vergelijking te bekritisieren: “Dat hierbij, nota bene net nu wij de viering van de vijfde mei achter de rug hebben, door sommigen de vergelijking met 1936 in Hitler-Duitsland wordt gemaakt, doet de vraag rijzen hoe diep men in zijn argumentatie voor een boycot kan vallen.”⁹⁵ De Sovjet Unie lag de communist natuurlijk na aan het hart en dat zijn heilstaat vergeleken werd met Hitler-Duitsland was ontoelaatbaar. Het feit dat de 5 meiviering net was geweest maakte volgens Bakker de vergelijking nog krommer, hoe historisch ongevoelig was de uitspraak van Verbrugh? De overwinning op Hitler-Duitsland was niet in de laatste plaats mogelijk geweest door de inspanningen van de Sovjet Unie, vond Bakker. Door de Tweede Wereldoorlog erbij te halen was Verbrugh wel erg diep gevallen in zijn argumentatie. De norm die Bakker stelde was duidelijk, het was een zwakgebod om de vergelijking met Hitler-Duitsland te maken.

Als dan in de jaren tachtig de banden tussen Oost- en West-Duitsland wat beter worden debatteren de Nederlandse parlementariërs daarover. Over de vraag of Nederland het West-Duitse voorbeeld moest volgen zei de heer Schutte (GPV): “Dat betekent natuurlijk ook dat Nederland niet klakkeloos Duitsland zou hebben moeten volgen. Dat proefde ik toch wat in de woorden van de Minister. Het Russisch propagandaoffensief heeft er ons nog eens op gedrukt dat in de zenuwenoorlog tussen Oost en West een totalitair regime veel gemakkelijker en geraffineerder kan opereren. De diepe minachting die Hitler in de jaren '30 voor de innerlijk zwakke democratieën had, moet een blijvende les zijn voor de vrije wereld, nu zij stand moet houden tegen het atheïstisch en totalitair communisme. Tegen deze achtergrond dient naar mijn oordeel ook het gekrakeel over de komende anti-defensiedemonstratie in ons land te worden gezien. De vraag is daarbij niet zozeer achter welke spandoeken men al dan niet wenst te lopen, maar welk bord men voor het hoofd heeft.”⁹⁶

Het ‘gekrakeel’ van de pacifisten die ‘een bord voor hun hoofd’ hadden, het was een niet mis te verstane uitspraak van Schutte. Hitlers minachting voor ‘zwakke democratieën’, was vergelijkbaar met de minachting van de Sovjet Unie voor democratieën meende Schutte. Dat de pacifisten en provo’s demonstreerden tegen de Koude Oorlog was dan ook net zo onverstandig als de houding van Europa ten opzichte van Hitler in de jaren dertig.

Nigeria

Nadat er in Nigeria veel onrust was ontstaan in de provincie Biafra, greep de militaire leider van dat land hardhandig in. Dit leidde tot een felle discussie in het parlement. De heer

⁹⁵ Handelingen Tweede Kamer, 14 mei 1980, 4737.

⁹⁶ Handelingen Tweede Kamer, 8 maart 1983, 2847.

Geelkerken (A.R.P.): “Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp, dat de onrust onder de eigen bevolking vermeden moet worden, maar heeft u gezien, dat Hitler voor die onrust week of dat de heer Stalin toen Rusland zich grote offers moest getroosten ten behoeve van de bewapening, zei: Nu schaf ik die bewapening af of ik beperk haar? Daarvan is juist geen sprake. Het is een ellendige toestand in de wereld, maar het is niet anders. In zo'n geval krijgt de arme drommel het nog eens extra op zijn boterham. De ongelukkige Nigeriaan, die nauwelijks weet hoe hij van de ene dag naar de andere kan rondkomen, moet het gelag betalen. Dat is de tragedie.”⁹⁷ Geelkerken viel hier de leiding van Nigeria aan op haar behandeling van de onrust in het land. Was geweld noodzakelijk in dit geval? Hitler week ook niet voor onrust in eigen land, waarom zou de leider van Nigeria (Gowon) dat doen? Door Hitler erbij te betrekken probeerde Geelkerken de juistheid van het handelen van Gowon in twijfel te trekken. Dit leidde tot de volgende uitspraak van de heer Franssen (PvdA.): “Ik vind het gevaarlijk, dat u de heer Gowon met Hitler of Stalin gaat vergelijken. U ziet, dat er nu al onrust is in Nigeria. Het is dus waarschijnlijk dat het bedoelde optreden goede gevolgen heeft.”⁹⁸ Volgens Franssen was het gevaarlijk het optreden van Gowon met Hitler te gaan vergelijken. Dit zou, volgens hem, de zaak onnodig compliceren. De situatie in Nigeria was al moeilijk genoeg te begrijpen, zeker voor buitenstaanders. Het toonde eens te meer de gevoeligheid die de Hitlervergelijking met zich meebracht, ook ten aanzien van buitenlandse leiders.

Zuid-Afrika

Een ander voorbeeld van een ‘fout regime’ was Zuid-Afrika in de jaren tachtig. De apartheid werd door alle partijen in het Nederlandse parlement afgewezen, maar de opstelling van Nederland ten opzichte van Zuid-Afrika verschilde per partij. De regering Lubbers (CDA in een coalitie met VVD) had besloten tot een wapenembargo. Dat was tegen het zere been van de linkerzijde van het parlement die deze maatregel niet ver genoeg vonden gaan. Niet geheel verwonderlijk was het PSP-er Van der Spek die hard van leer trok. Nederland had het regime van Zuid-Afrika wel afgekeurd, maar nog steeds waren er volgens Van der Spek Nederlandse bedrijven actief. Daarop volgend betoogde hij: “Ik vind dit heel slecht. En dan te bedenken dat het gaat om een regime, dat een rechtstreekse voortzetting is van het regime uit de jaren dertig, met een fel antisemitisme, en van een groep, die toen Zuid-Afrika na veel aarzelingen in november 1939 pas besloot om als land van de Common Wealth Engeland te

⁹⁷ Handelingen Tweede Kamer, 22 december 1969, 1712.

⁹⁸ Handelingen Tweede Kamer, 22 december 1969, 1712.

volgen in de oorlog tegen Hitler, als Ossewabrandwag de hele oorlog door sabotage heeft gepleegd tegen die oorlogvoering. Daarmee heeft deze groep steun aan Hitler gegeven. Dat regime steunen wij op deze manier.”⁹⁹

De rechts-fascistische elementen in Zuid-Afrika werden gemanifesteerd in Ossewabrandwag, een Nazistische partij die in 1939 werd opgericht door Afrikaners. Deze fractie was volgens Van der Spek de verklaring achter het apartheidsregime in Zuid-Afrika en daar moest Nederland partij tegen kiezen. In hetzelfde debat voegde mevrouw Beckers-de Bruijn van de Politieke Partij Radicalen (PPR) daar aan toe: “Voorzitter. Veertig jaar geleden was Nederland het slachtoffer van de nazi's en van hun groot-germaanse rijk. Miljoenen mensen werden toen te werk gesteld, gedeporteerd, gemarteld en vermoord uit naam van een ideologie die het ene ras inferieur achtte aan het andere. Dat is waar Zuid-Afrika mee vergeleken moet worden en niet met de Sovjet-Unie en niet met Midden-Amerika.”¹⁰⁰ Niet met de Sovjet Unie of andere regimes uit Midden-Amerika moest Zuid-Afrika vergeleken worden, maar met Nazi-Duitsland. Het is niet verwonderlijk dat de rassenspolitiek van Hitler erbij werd gehaald, maar de partijen die het deden vallen wel op. Zowel de PPR als de PSP was een kleine partij van linkse signatuur. Opvallend was ook het vervolg van mevrouw Beckers' betoog: “Weet de Minister, weet de VVD-fractie wat handel drijven met de vijand, met het Duitsland van Hitler in de periode 1940-1945 betekende en wat het woord 'collaboratie' betekent, dat enkele sprekers, ik ook, gisteren opzettelijk gebruikten? Voorzitter. Wij zijn snel vergeten. Nauwelijks één generatie later rekent de VVD-fractie haar solidariteit met de slachtoffers van de nazi-ideologie in een andere jas, uit in verlieskosten voor de KLM en de scheepvaart.”¹⁰¹

Het verwijt aan het adres van de VVD was dat ze de nabije geschiedenis in een generatie was vergeten, het apartheidsregime stond immers op gelijke voet met nazi-Duitsland. De VVD was een partij van collaborateurs, omdat het de handelsverbanden met Zuid-Afrika niet wilde verbreken. Opvallend is dat de PPR vooral verwijten maakt aan de VVD en niet aan het CDA, het was een CDA-er die de ministerspost van Buitenlandse Zaken bezette (Hans van den Broek). Twee jaar later kwam de kwestie Zuid-Afrika weer ter sprake, en wederom werd de vergelijking met Hitler gemaakt. Dit keer kwam de vergelijking niet uit linkse hoek, het was oud-CDA-er Jan Nico Scholten die zei: “Mijnheer de Voorzitter! Mijn stelling was dat sinds het vorige debat in 1983, de situatie in Zuid-Afrika dramatisch is

⁹⁹ Handelingen Tweede Kamer, 22 juni 1983, 4745.

¹⁰⁰ Handelingen Tweede Kamer, 22 juni 1983, 4748.

¹⁰¹ Handelingen Tweede Kamer, 22 juni 1983, 4748.

verslechterd. Kerkelijke leiders van met name zwarte kerken oriënteren zich bij voorbeeld op de Bekennende Kirche onder het Hitler-regime. Dat zegt toch wel iets. In de Verenigde Staten van Amerika, een land waar deze minister zo graag naar kijkt, hebben kerkelijke leiders onlangs in een bewogen oproep gezegd dat de Zuidafrikaanse rassenpolitiek vergeleken moet worden met het nazisme van het nationaal-socialisme onder Hitler. Met zo'n situatie hebben wij ten principale in Zuid-Afrika te maken, want ook het Hitlerregime verdeelde de mensen in twee klassen. Dat is wat in Zuid-Afrika gebeurt.”¹⁰²

Scholten had in 1983 in onmin de CDA fractie verlaten. Jarenlang was hij de woordvoerder op het gebied van Buitenlandse Zaken geweest, maar nadat hem dit na een conflict met het partijbestuur was ontnomen verliet hij de partij en vormde samen met Stef Dijkman de groep Scholten/Dijkman. Interessant aan zijn betoog aangaande het Zuid-Afrika debat was dat hij niet zelf de vergelijking tussen de Zuid-Afrikaanse rassenpolitiek en het nationaalsocialisme van Hitler maakt. Hij maakte gebruik van de retorische truc door de kerkelijke leiders uit de Verenigde Staten te citeren (‘een land waar deze minister zo graag naar kijkt’). Het doel van deze vergelijking was duidelijk, om de regering onder druk te zetten in te grijpen in Zuid-Afrika en de toehoorders aan zijn kant te krijgen wat betrof zijn beoordeling van het Zuid-Afrikaanse regime.

Irak

Een vergelijkbaar debat was het debat omtrent Saddam Hussein. Het was wederom een christendemocraat die door te citeren de Hitlervergelijking maakte, dit maal ten tijde van de Eerste Golfoorlog. Dit maal was het Hans Gualtherie van Weezel van het CDA die zei: “De Hitler in Saddam Hussein hebben wij ernstig onderschat, aldus Otto von der Gablentz vanmiddag in NRC.”¹⁰³ Opvallend aan deze manier van debatteren is dat, hoewel van Weezel de mening van Gablentz leek te onderschrijven, hij door het geven van het citaat vermeed dat hij het zelf zei. Saddam was een leider tegen wie de internationale gemeenschap moest optreden, hij was immers vergelijkbaar met Hitler.

Een aantal jaar later was de Tweede Wereldoorlog terug in de argumentatie van de parlementariërs, deze keer toen Saddam Hussein werd besproken. In een kamerstuk van 26 maart 1998 was het volgende te lezen: “De heer Van den Berg (SGP) vond het ontoelaatbaar dat Irak voorwaarden stelt aan de uitvoering van de VN-resoluties. De UNSCOM moet ongehinderd kunnen werken aan de ontmanteling van de Iraakse massavernietigingswapens.

¹⁰² Handelingen Tweede Kamer, 27 juni 1985, 6171.

¹⁰³ Handelingen Tweede Kamer, 26 februari 1991, 54-3133

Wie tegen Saddam Hussein, de man die voortdurend het werk van UNSCOM tracht te hinderen, geen daad durft te stellen neemt dezelfde houding aan als Chamberlain tegenover Hitler. Dit zijn grote woorden die niet opgevat moeten worden als oorlogsretoriek maar die voortkomen uit het besef dat een dictator slechts respect heeft voor diegene die bereid is om in het uiterste geval geweld te gebruiken.”¹⁰⁴ Het indekken van de heer Van den Berg is interessant, alsof hij door heeft dat hier misschien de vergelijking te grof is. De redenering van Van den Berg was: ‘alle dictators lijken op elkaar’. Met andere woorden: Saddam Hussein is een dictator, net als Hitler, en dictators hebben alleen respect voor diegene die bereid is om in het uiterste geval geweld te gebruiken. Van de internationale gemeenschap mocht je vervolgens verwachten dat ze hetzelfde op zouden treden tegen Saddam Hussein als Hitler. Er moest een daad tegen Saddam Hussein gesteld worden, dat is de enige taal die dictators begrepen. Bovendien wilden we als internationale gemeenschap niet dezelfde fout maken als in de tijd van het akkoord van München in 1938.

Servië

De meest recente vergelijking van een staatshoofd met Hitler is aan het begin van de jaren negentig gevallen. Het was weer klein rechts dat geen blad voor de mond nam. De heer Leerling (RPF): “Voorzitter! Nog niet eerder was ik zo geëmotioneerd bij het voorbereiden van mijn bijdrage aan het debat over de begroting van Buitenlandse Zaken als dit keer het geval is geweest. Het kan toch niet anders of wij worden allen tot in het diepst van onze ziel geraakt als wij weten wat er zich aan barbarij van het ergste soort afspeelt in het voormalige Joegoslavië en dat de mensen in Somalië verhongeren, terwijl het voedsel klaar ligt. Hoe lang laat de wereldgemeenschap dit nog toe? Waarom werd destijds wel Hitler aangepakt en Milošević met zijn moordenaarsbende nu niet? Waarom worden de Somalische strijdgroepen niet ontmanteld? Is het wachten uitsluitend op een VN-mandaat? Wie houdt dat tegen en waarom?”¹⁰⁵ In dit betoog viel vooral de retorische vraag van Leerling op: ‘waarom Hitler wel, en Milošević niet?’ Het was de morele plicht van de wereld om in te grijpen bij dictaturen die de mensenrechten schonden. Hadden de geallieerden indertijd niet ingegrepen bij Hitler, dan had hij zijn gang kunnen gaan. Nu er dan weer een soortgelijke dictator was opgestaan, Milošević, was het de plicht van de wereldgemeenschap in te grijpen. Het kijken aan de zijlijn bij de burgeroorlogen in Somalië en Servië kon Leerling niet begrijpen, Milošević is net zo erg als Hitler en moet liever meteen dan later worden aangepakt.

¹⁰⁴ Kamerstuk 21664 nr. 98, verslag van 26 maart 1998.

¹⁰⁵ Handelingen Tweede Kamer, 24 november 1992, 26-1926.

Conclusie

In dit hoofdstuk is gekeken naar debatten met een specifiek buitenlandse context. Daarbij is geprobeerd te kijken naar de (on)wenselijkheid van de Hitlervergelijking. Zoals is gebleken werd door veel parlementariërs gezocht naar de mogelijkheid om situaties uit de internationale context te verbinden met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. De Koude Oorlog leende zich goed voor de vergelijking. Daarbij trachtten zowel de linkse partijen als de rechtse partijen de vergelijking met Hitler te maken. De Sovjet Unie was een autoritaire dictatuur en daarom goed vergelijkbaar met de dictatuur van Hitler. De Nederlandse communisten dachten daar heel anders over. In hun ogen was juist de invloed van het grootkapitaal in de Verenigde Staten vergelijkbaar met de invloed die het grootkapitaal had gehad op het Hitlerregime. De communisten vonden dan ook dat zij zich mochten beklagen over de voorzitter die niet ingreep als Stalin werd vergeleken met Hitler. Deze kon zich immers, net als andere personen, niet zelf verdedigen in de Tweede Kamer. Dat leidde een heel andere vergelijking in, namelijk die van buitenlandse regeringsleiders en Hitler. Dat begon al met de debatten over Indonesië, in deze debatten werd Soekarno vergeleken met Hitler. Vaak greep de voorzitter hier wel in, maar een enkele keer kwam deze vergelijking toch terug in *de Handelingen*. Het feit dat Soekarno een directe link had met Hitler maakte dat hij ook niet helemaal vrij was van de associatie met Hitler. Dit zorgde ervoor dat de vergelijking verantwoord kon worden. Die directe link bestond er ook tussen Stalin die een vredespact met Hitler had gesloten. De generaals van de heropgerichte *Bundeswehr* hadden die directe link ook. Geheel anders moeten de latere vergelijkingen worden gezien. De Gaulle en Adenauer waren bijvoorbeeld tegenstanders van Hitler geweest in de oorlog, het enige wat hen linkte met Hitler was dat ze in dezelfde tijd geboren waren. Nog verder verwijderd in tijd en plaats met Hitler zijn de vergelijkingen gemaakt tegen het einde van de jaren zestig. In het geval van Nigeria, Zuid-Afrika, Irak en Servië is de vergelijking slechts te maken als analogie met Hitler. In het geval van Zuid-Afrika deed de spreker nog wel de moeite om de relatie tussen het regime en Hitler te benadrukken. Van een directe relatie was echter geen sprake. In het geval van Nigeria is het van belang om te vermelden dat door een medeparlementariër werd ingegrepen bij de Hitlervergelijking. De vergelijking stond, volgens de spreker, een goede analyse van de situatie in de weg. Dat bezwaar was direct na de oorlog ondenkbaar. Het tekende de nieuwe norm die zich manifesteerde naarmate de afstand tot de Tweede Wereldoorlog groeide. Deze verschuiving van de norm was misschien nog evidentier in debatten met een binnenlandse context, hierover gaat het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 3 Binnenland

In dit hoofdstuk is gekeken naar referenties aan Hitler en Hitler-Duitsland in een binnenlandse context. In deze situatie is de spreker vooral opzoek geweest naar een vergelijking tussen overheidsbeleid en het beleid van Hitler. Door overheidsbeleid te associëren met Hitler of de tijd van de Tweede Wereldoorlog wilde de spreker anderen overtuigen van de (on)wenselijkheid van het voorgestelde beleid. Hitler werd in deze debatten vooral geassocieerd met moreel verderf. Anderzijds leenden debatten over defensie zich bij uitstek voor een referentie aan de Tweede Wereldoorlog of de aanloop daarnaartoe.

Moraliteit en Hitler

Hitler en het morele verval in de jaren vlak na de oorlog

Hitler werd na de oorlog het toonbeeld van de tegenmoraal, het ultieme kwaad verpersoonlijkt in een mens. Het was daarom ook niet verwonderlijk dat voorbeelden hiervan terug zijn te vinden in het parlement. Een van de personen die deze gedachte het beste kon verwoorden was de streng Hervormde dominee Pieter Zandt van de SGP. Met de wederopbouw was namelijk ook het morele verval ingezet, zo leek zijn redenering. In een debat over de subsidies voor de kunsten kwam Zandt aan het woord: “Hoezeer heeft Goethe in zijn veelgelezen geschrift "Aus meinem Leben" het toneel verheerlijkt! Welk een machtige invloed heeft hij daarmee op het Duitse volk uitgeoefend! Hoezeer is het daarmee de kant van het heidendom opgegaan! En dat is het nu, wat ons in bijzondere mate met grote zorg voor de toekomst vervult. Die subsidies voor opera en danskunst zouden ongetwijfeld een man als Nietzsche zeer naar de zin zijn. Daarmede wordt toch de heidense hellenistische richting ingeslagen, welke hij in al zijn werken zozeer aangeprezen heeft en welke deswege bij Hitler ook al in zo hoge ere stonden.”¹⁰⁶ De subsidies van de Nederlandse overheid aan de kunsten waren volgens Zandt een slechte zaak, zie maar welk een moreel verval het de Duitsers gebracht had. Die gingen van Goethe via Nietzsche naar Hitler. Beter kon de Nederlandse regering zich verre houden van subsidies aan de kunsten, om zo toch op het juiste pad te blijven, zo betoogde dominee Zandt. Deze argumentatie behoorde tot zijn vaste repertoire, vijf jaar later hoorden de Kamerleden een soortgelijke argumentatie. “Het is Goethe geweest, die er met zijn verheerlijking van deze heidense levenswijze in zijn werk "Aus meinem Leben" veel heeft toe bijgedragen, dat deze bij velen ingang gevonden heeft, een levenswijze, zich onder meer uitend in de bevordering van toneel, spel en sport, welke

¹⁰⁶ Handelingen Tweede Kamer, 9 december 1947, 650.

Hitler en Mussolini onder hun volken hebben doen herleven, welke thans steun en navolging vinden bij de Regering en, ons uitgezonderd, ook algemeen in deze Kamer. Ook zij gaan van de veronderstelling uit, dat men het leven veraangenaamt en veredelt met opera, comédie, sport, spel en wedstrijden. Doch een ogenblikkelijke verstrooiing brengt geen vrede, het bedwelmen der zinnen geen verbanning van smarten en de verzadiging van zingenot geen wezenlijk levensgeluk.”¹⁰⁷ Een regering die toneel, spel en sport bevorderde deed niets anders dan wat Hitler en Mussolini onder hun volken hadden teruggebracht. De morele terugval werd door de regering ingezet en Zandt probeerde dat duidelijk te maken door de suggestie dat het handelen van de regering in navolging was van Hitler. Dat morele verval was vaak een rode draad in de betogen van Zandt, de veranderingen in de Nederlandse samenleving volgden elkaar in de jaren vijftig snel op. Bezwaren van streng gelovigen tegen het rijden van bussen op zondag werden door de regering in de wind geslagen. Ook daar trad het morele verval weer in volgens Zandt: “Onder dit Kabinet, dat zich als een Kabinet van onvervalste democratie heeft aangediend, hebben wij het moeten beleven, dat er op Gods dag bussen werden ingelegd in streken, waar deze vroeger op die dag nooit gereden hadden en waarin het overgrote deel der bevolking daartegen protesteerde. Protesten van gemeenteraden, protesten van kerkeraden zijn bij de Regering ingekomen. Zij werden door de Regering naar de prullemand verwezen door ze voor kennisgeving aan te nemen. De democratische beginselen werden daarbij gewoonweg aan de kapstok gehangen. En autoritair werd à la Hitler de bussen het rijden op 's Heren dag gelast.”¹⁰⁸ Het besluit van de regering om de bezwaren van de streng gelovige Nederlanders tegen het rijden van bussen op zondag naast zich neer te leggen kon geen goed woord verdragen van de SGP-er. Dat ‘autoritaire’ besluit, om de bezwaren van een minderheid niet te horen, kwam de regering op het verwijt te staan dat ze ‘à la Hitler’ beleid maakten.

In een debat over de tegemoetkoming personen die vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog ten onrechte als politieke delinquenten behandeld kwam jonkvrouw Wttewaal van Stoetwegen van de CHU aan het woord. Daarin betoogde zij vóór het voornemen om de fouten die vlak na de oorlog gemaakt waren te herstellen. Dit vanuit het streven dat hoewel aangedane leed niet ongedaan gemaakt kon worden wij als Nederlanders wel de plicht hadden het, op bescheiden wijze, te herstellen. Die plicht hadden we omdat: “wij wensen niet als rechtsstaat op één lijn gesteld te worden met het Duitsland van Hitler.”¹⁰⁹ Het Duitsland van

¹⁰⁷ Handelingen Tweede Kamer, 22 oktober 1953, 230.

¹⁰⁸ Handelingen Tweede Kamer, 11 november 1949, 475.

¹⁰⁹ Handelingen Tweede Kamer, 30 september 1949, 132.

Hitler was de staat geweest waar men zonder gevolgen mensen ten onrechte had vervolgd, met dát Duitsland mocht Nederland niet vergeleken worden vond jonkvrouw Wttewaal. De Nederlandse staat was beter dan het ‘Duitsland van Hitler’ en had, als gevolg, een plicht haar burgers correct te behandelen. Deze uitspraak toonde het negatieve voorbeeld dat het Duitsland van Hitler was geworden, iedere zichzelf respecterende natie zou de vergelijking zo ver mogelijk van zich af houden. Dit idee betekende ook dat Hitler Duitsland het voorbeeld was geworden van de negatieve moraliteit.

‘Hitleriaanse’ maatregelen en methoden

Een opvallende taaltendens van vlak na de oorlog was de opkomst van het bijvoeglijk naamwoord ‘hitleriaans’. Dat wilde zoveel zeggen als dat iets sterke trekken vertoonde met het handelen van Hitler of Duitsland in de tijd van Hitler. Het zou een verzamelbegrip worden van alles wat maar enige vergelijking vertoonde van dictatoriaal, immoreel of antidemocratisch gedrag. Niet geheel verwonderlijk was het Pieter Zandt die de eerste was die er in de Handelingen met die uitspraak te vinden is. Het ging om een debat uit 1946 over het staatshoofd van Indonesië waarover Zandt zei dat deze zich: “zoo Hitleriaansch heeft gedragen en nog gedraagt.”¹¹⁰ In een debat over de oprichting van de Republiek Indonesia kwam het bijwoord weer ter sprake. Het was de Republiek Indonesia welke volgens Zandt: “met haar Hitleriaanse terreur en sterk communistische neigingen toch de democratie, waarop de Regering en de haar steunende Kamerfractie zeggen zozeer prijs te stellen, voor elk oog zeer waarneembaar met voeten trad?”¹¹¹ Indonesië is in hoofdstuk 3 al eerder behandeld, in deze kwestie ligt de nadruk op het gebruik van het bijwoord ‘Hitleriaanse’ bij ‘terreur’. Nu was volgens Zandt waarschijnlijk de Hitleriaanse terreur net zo erg als de ‘sterk communistische neigingen’, toch wilde hij ook de Republiek Indonesia zo zwart mogelijk afschilderen.

Dat was niet de laatste keer dat Zandt iets ‘Hitleriaans’ zou dopen, in een later debat kwam diezelfde uitspraak weer terug. Nadat een boer zich eerst bij de Provinciale Gezondheidsdienst had aangesloten, werd deze in zijn geweten er zozeer over bezwaard en verontrust, dat hij zich aan de Provinciale Gezondheidsdienst onttrok. Als gevolg van deze maatregel werd de boer bestraft met een geldboete. Nadat deze boer bij SGP-Kamerlid Pieter Zandt had geklaagd over het gegeven nam deze het op de volgende wijze voor hem op: “Hier wordt een wijze van doen aangetroffen, die sterk aan het optreden van de heidenen herinnert,

¹¹⁰ Handelingen Tweede Kamer, 19 december 1946, 1058.

¹¹¹ Handelingen Tweede Kamer, 16 januari 1948, 1091.

die zeiden, als een christen om des gewetens wil niet aan hun eisen kon voldoen: gooi hem maar voor de leeuwen; maatschappelijk gesproken is deze man met zijn gezin voor de leeuwen geworpen. [...] De Regering en de partijen, die het Kabinet steunen, beroemen zich voortdurend op democratie en vrijheid, doch zij oefenen de geweldigste dwang uit als zij eisen, dat mensen, die dit om des gewetenswil niet kunnen doen, zich slaafs zullen onderwerpen aan een verordening, die het eerst hier te lande onder het bewind van Hitler is ingevoerd en welke in wezen beslist een door en door Hitleriaanse maatregel is.”¹¹² Het dwangmatige karakter van de maatregel tegen de boer waren volgens Zandt voldoende om het beleid van de overheid te vergelijken met het beleid van Hitler. Door de wet in verband te brengen met de oorlogstijd probeerde Zandt de maatregelen onderuit te halen. Immers verordeningen die in Nederland ‘onder het bewind van Hitler’ waren ingevoerd konden niet deugen, die waren per definitie ‘fout’.

Niet alleen wetgeving werd na de oorlog geassocieerd met Hitler, ook bij het streven van Hitler naar een verenigd Europa kon na de oorlog geassocieerd worden met de toenmalige politiek. In de vorming van de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS) zagen enkele toenmalige parlementariërs dan ook een terugkeer van Hitleriaanse methoden. Het was immers een bedreiging van de soevereiniteit van de Nederlandse staat. Als de Europese samenwerking verder zou worden doorgezet, aldus Cor van Dis (SGP): “dan zal de Nederlandse Regering ten deze niets meer te zeggen hebben, daar dan het supranationaal gezag beslist hoe de land- en tuinbouw moet georganiseerd en gedirigeerd worden. Bij de Kolen- en Staal Gemeenschap is het toch ook zo, dat het supranationaal gezag bij voorbeeld Nederlandse mijnwerkers naar de mijnen in andere landen kan overbrengen, zoals dat onder het bewind van Hitler gebeurde, toen Nederlandse arbeiders tot zelfs naar Polen en Rusland werden getransporteerd. [...] Uit deze passages blijkt toch wel overduidelijk, dat er bij doorvoering van een geheel nieuwe vorm van internationale samenwerking, nl. die op supranationale grondslag, gelijk door de Minister wordt voorgestaan, slachtoffers zouden vallen in de land- en tuinbouw, dat dus land- en tuinbouwers op Hitleriaanse wijze gedwongen zouden worden hun kasbedrijven op te ruimen.”¹¹³ De overdracht van gezag naar de supranationale overheid in Brussel was precies zoals dat onder het bewind van Hitler gebeurde. De heer Van Dis probeerde zo de Europese samenwerking negatief neer te zetten. We moesten er voor waken dat onze eigen nationale land- en tuinbouw eronder zouden leiden. Gedwongen sluiten van deze bedrijven was volgens Van Dis ‘Hitleriaans’ en zeer

¹¹² Handelingen Tweede Kamer, 6 oktober 1955, 111.

¹¹³ Handelingen Tweede Kamer, 15 december 1955, 3521.

onwenselijk. Overigens beschreef Van Dis niet alleen het ontstaan van de EGKS op deze wijze. In een debat over de PBO, de publieksrechtelijke bedrijfsorganisatie waar het overzicht binnen een sector moest worden geregeld, zei hij dan ook: “Twee procent ringeloort alzo 98 pct. en wie zich daartegen verzet, wordt een gevaar voor de democratie genoemd, terwijl hierbij van democratie helemaal geen sprake is. Het zijn zuiver Hitleriaanse of Russische toestanden, waarbij een kleine minderheid aan een grote meerderheid haar wil oplegt. Er zou dan ook alle reden voor de Regering zijn, heel de P.B.O. op te ruimen, doch uit de regeringsverklaring blijkt wel zonneklaar, dat dit van haar niet is te verwachten.”¹¹⁴ Daar waar een klein deel voor een grote meerderheid besloot waren volgens Van Dis Hitleriaanse of Russische toestanden aan de hand. Dat moesten we niet willen in Nederland.

Wetgeving met een Hitleriaans luchtje

Fluoridering

Een opvallend debat in de jaren zeventig was het debat omtrent de toevoeging van fluoride aan het drinkwater. Aan het begin van de jaren zestig had de Nederlandse overheid besloten tot het toevoegen van fluor aan het drinkwater, de zogenaamde fluoridering. In de Verenigde Staten en Groot-Brittannië gebeurde dat al langer. Het doel van het toevoegen van fluor aan het drinkwater was om tandbederf tegen te gaan. Eind jaren zestig nam de publieke onrust omtrent de fluoridering toe. Een voornamelijk pleitbezorger van de anti-fluoridering in die periode was de rechts-populistische Boeren Partij. In een debat over de volksgezondheid kwam de heer Nuyens (BP) aan het woord: “In ons land hebben wij melk van een hoogwaardige kwaliteit, en wij kunnen dan ook niet inzien, waarom de kwaliteit moet worden verminderd door verlaging van het vetgehalte. De statistieken hebben uitgewezen, dat de boeren gemiddeld de hoogste leeftijd bereiken. Wij zijn ervan overtuigd, dat dit komt door het drinken van volle melk. Als iemand geen volle melk wil drinken, neemt hij maar de tapmelk of de afgebeulde melk, de kwaliteit waarvoor een boer vroeger in de gevangenis kwam. Wij zijn ervan overtuigd, dat de volle melk de gezondheid van het Nederlandse volk zou verhogen.” Deze inleidende woorden waren een opmaat naar een betoog over de fluoridering. Boeren zouden zelf wel mogen bepalen wat ze dronken, die lieten zich geen half volle melk opdringen. Geen half volle melk, maar dan toch ook zeker geen drinkwater met fluor: “Ik wil vervolgens iets zeggen over de fluoridering. In de pers zijn hierover tal van publikaties verschenen, o.a. een interview met de heer R. Voorhoeve. Ik heb hier een kop "fluoridering

¹¹⁴ Handelingen Tweede Kamer, 31 juli 1963, 92.

van het drinkwater is een misdadige zaak". Boven een krantartikel van de Utrechtse hoogleraar prof. Sorgdrager staat: 'Fluor in het water immoreel'. Deze man is toch niet de eerste de beste, maar een deskundige."¹¹⁵ Vervolgens citeerde Nuyens een brief van een brief van Charles Perkins, iemand die aan het einde van de Tweede Wereldoorlog door de Amerikaanse regering naar Duitsland werd gezonden om te helpen bij de overname van I.G. Farben, de Duitse chemische industrie. "In de brief van 2 oktober 1954 aan de Foundation for Nutritional Research schreef hij [Perkins] als volgt: "... in de dertiger jaren liet Hitler met zijn nazi's door de Duitse chemici een verrekend plan uitwerken tot massabeheersing. Het werd goedgekeurd door zijn generale staf. Dit plan behelsde de beheersing (willoosmaking) van de bevolking van bepaalde streken, door toevoeging van zekere stoffen aan het drinkwater. Onder deze stoffen nam fluor een belangrijke plaats in. Genoemd plan werd mij uitgelegd door een Duits chemicus, in dienst van de I. G. Farben, en die een vooraanstaande plaats innam indertijd in de nazipartij."¹¹⁶ De brief nam een belangrijke plaats aan in het betoog van Nuyens. Door het citeren van een aantal geleerden wilde hij de Kamer overtuigen van de onwettigheid van het door hoger hand toegevoegde fluor aan het water. Dat fluor in de 'monsterachtige chemische industrie' van Nazi-Duitsland een belangrijke plaats in had genomen moest genoeg reden zijn dit stop te zetten. Fluor dat door de Nazi's en Hitler gebruikt werd om het volk te beheersen, willoos te maken zelfs, dat moesten we in Nederland niet willen. Nuyens: "Is het niet wettelijk verboden massamedicatie toe te passen door middel van fluoridering van het drinkwater? De bevolking wordt uiteindelijk gedwongen fluor tot zich te nemen."¹¹⁷ Door het fluorbeleid van de Nederlandse regering te vergelijken met het beleid van Hitler-Duitsland toonde Nuyens de onwenselijkheid aan. Zijn argumentatie is vergelijkbaar met de structuur van de *reductio ad Hitlerum*. Hitler voegde fluor toe aan het drinkwater, de Nederlandse overheid deed het zelfde. Hitler en zijn regime waren verderfelijk, met dit beleid was de Nederlandse overheid net zo verderfelijk bezig. Het feit dat Nuyens per citaat de vergelijking maakte, geeft aan dat hij zich bewust was van de heftigheid van zijn aantijging. Door middel van het citeren van een brief probeerde Nuyens niet zelf verantwoordelijk te zijn voor de Hitlervergelijking. Uiteindelijk werd de maatschappelijke anti-beweging tegen fluoridering zo groot dat de regering besloot het fluor uit het drinkwater te halen. Het is waarschijnlijk dat veel van de hierboven aangehaalde argumentatie bij de discussie is herhaald.

¹¹⁵ Handelingen Tweede Kamer, 19 februari 1969, 1771.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem.

Abortus provocatus

In een discussie tussen de heer Beuker van de Rooms Katholieke Partij Nederland (RKPN) en mevrouw Grenadiers-Berendsen van de Katholieke Volkspartij (KVP) kwam Hitler weer ter sprake. Beuker was Tweede Kamerlid en voorzitter van de RKPN en hij keerde zich vooral tegen de KVP, die hij te een te linkse koers vond varen. Dat werd ook goed geïllustreerd in het debat waarin de Hitler-verwijzing voorkomt. De heer Beuker kwam in het debat over Volksgezondheid en Milieuhygiëne aan het woord over abortus provocatus, het voortijdig afbreken van een zwangerschap door een medische ingreep. Zowel Beuker als mevrouw Grenadiers-Berendsen waren, vanwege hun geloofsachtergrond, sterk betrokken bij deze zaak. Beukers nam al vrij snel het woord ‘moord’ in de mond, en dat de rechtstaat faalde door het niet vervolgen van de moordenaars. Grenadiers-Berendsen achtte dit niet bewezen, en claimde dat de wet op dit gebied te kort schoot. ‘Hoe wil u het voor de rechter brengen?’, vraagt ze aan Beuker.¹¹⁸ Omdat het heen en weer gaan van deze vraag al een tijdje voortduurde interrumpeerde de heer Koekoek van de Boeren Partij (BP): ‘Houd nu maar op!’. Daarop besloot Beuker zijn betoog met: ‘U hoort het, ik krijg het advies, op te houden. [...] Voor mij is het recht op leven absoluut. En dit recht op leven behoort door mijn overheid in alle fasen te worden beschermd. Er kan nooit een nieuwe normering hiervoor komen, berustend op lichamelijke volmaaktheid, economisch nut of zo iets. Dergelijke methoden had Hitler ook.’¹¹⁹ De methoden van Hitler waar Beuker op doelde waren waarschijnlijk die van de eugenetica en de Holocaust. De associatie van abortus met deze ‘methode van Hitler’ moest de abortus in een kwaad daglicht stellen. Deze tactiek was wel vaker onderdeel van het retorisch repertoire van de Kamerleden die tegen abortus waren. Een paar maanden later in een debat over de abortuskliniek Bloemenhove, was het wederom Beuker die de associatie met Hitler niet kan weerstaan. De heer Beuker: “Ik was blij met de woorden van de heer Andriessen, die zojuist heel duidelijk gezegd heeft, dat de primaire taak van onze overheid is het leven te beschermen in alle fasen. Dat zal mijn begin zijn. Natuurlijk is het de taak van een overheid om het eerste van onze samenleving, dat is het leven, te beschermen. Bij de kwestie waar wij vandaag over spreken, een kwestie van leven en dood, zijn twee mensen betrokken: moeder en kind. De een kan nooit beschikken over het leven van de ander. De moeder kan nooit beschikken over het leven van haar kind, maar ook de overheid kan niet beschikken over dood en leven. Als de overheid kon beschikken over het leven van haar onderdanen, tenzij wanneer de doodstraf bestond, dan zou zoals met Hitler-Duitsland een

¹¹⁸ Handelingen Tweede Kamer, 30 januari 1974, 2139.

¹¹⁹ Handelingen Tweede Kamer, 30 januari 1974, 2139.

discriminatie ontstaan. Toen werd in Duitsland op grond van het behoren tot het joodse volk gediscrimineerd en verdwenen miljoenen naar de gaskamers. Precies zo zou mijn overheid zich opstellen, als zij het leven in alle fasen niet meer beschermd. Men zou dan tevens op weg zijn naar datgene, waarmee Hitler begon, namelijk de euthanasie.”¹²⁰

Dat de heer Beuker een fel tegenstander van abortus was bleek eens te meer uit dit citaat. ‘Op weg naar datgene waarmee Hitler begon’, veel sterker zou men zich in dit verband niet kunnen uitdrukken. De discriminatie in Duitsland, die miljoenen doden tot gevolg had vergeleek de heer Beuker met de houding van de overheid ten opzichte van abortus. Hoewel de regering in deze kwestie nog niets besloten had, was het voor de heer Beuker ondenkbaar dat de overheid abortus zou toelaten. Deze felle en gevoelige discussie riep soms wel deze associatie op, maar toch was de heer Beuker de enige in het parlement die hem zo concreet maakte. Zijn argumentatie volgde de structuur van de *reductio ad Hitlerum*. Het feit dat Hitler-Duitsland weinig respect had voor de bescherming van het leven ‘in alle fasen’ maakte het een verderfelijk regime. Als de Nederlandse overheid het na zou laten het leven in alle fasen te beschermen zouden ze geen haar beter zijn dan het Hitlerregime. In hetzelfde debat kwam minister van Justitie Dries van Agt ook aan het woord. Hij was ook een voorstander van het sluiten van de abortuskliniek. Toch liet hij zich in heel andere bewoordingen over abortus uit, ook al was hij eens met Beuker dat de kliniek gesloten moest worden. Blijkbaar vond hij het niet nodig in zulke extreme bewoordingen zijn zich uit te laten over dit onderwerp.

Euthanasie

Het euthanasiedebat in Nederland was een van de heftigere debatten van de afgelopen decennia. Euthanasie was in Nederland al langer bespreekbaar en kwam ook al wel voor. In de Kamer waren twee duidelijke partijen te onderscheiden, de progressieven en de reactionairen. In twee debatten liep het vuur zo hoog op dat ook een referentie naar de Tweede Wereldoorlog werd gemaakt. Het eerste debat vond plaats op 27 april 1989. Woordvoerder voor de progressieven was in de humanist Jacob Kohnstamm van D’66, vanuit de streng Christelijke zijde kwam de heer Leerling van de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) aan het woord. Kohnstamm (D66): “Ik gebruik deze gelegenheid ook om het Nederlandse artsenvetbond, verantwoordelijk voor de extra editie van *Vita Humana* van vorige week op te roepen om de kiesheid in woordkeus te betrachten die noodzakelijk is om nog van hun gedachten kennis te willen nemen, ieder, die de onderhavige voorstellen

¹²⁰ Handelingen Tweede Kamer, 5 november 1974, 1017.

vergelijkt met hetgeen in nazi-Duitsland is gebeurd, ja zelfs schrijft, dat deze "slechts in details verschillend zijn" van hetgeen in de periode onder Hitler heeft plaatsgevonden, tracht op onacceptabele wijze de integriteit van voorstanders van legalisering van euthanasie aan te tasten. Bovendien, dat soort kwaadaardige propaganda doet schrijvers en verspreiders ervan behoren tot de mijns inziens gevaarlijke categorie, die op volstrekt verkeerde momenten tegen de verkeerde mensen te hoop loopt, als het gaat om de bestrijding van het fascisme. Ook om die reden roep ik hen op om hun te respecteren angsten niet om te zetten in verketterende scheldpartijen."¹²¹ Kohnstamm reageerde met dit betoog op een artikel dat was verschenen in een blad voor artsen Vita Humana. Dit blad was een tijdschrift voor Medische Ethiek en werd uitgegeven door het Nederlands Artsenverbond. Deze club was een tegenstander van abortus en euthanasie. In dit blad werd de historie van euthanasie beschreven en de wortels ervan werden in het fascisme geplaatst.¹²² Kohnstamm was van mening dat hetgeen dat in de tijd van Hitler gebeurd was niet de discussie zou mogen vervuilen die nu aan de gang was. Hier dacht de heer Leerling anders over: "Wij kennen beiden die krant. Ik ga daarop thans niet tot in de details in. Wil de heer Kohnstamm met mij onderkennen, dat er aan nazi-Duitsland een periode vooraf is gegaan? Het is, wat de euthanasie betreft, niet uit de lucht komen vallen. Er is veel aan voorafgegaan en het ging om die situatie. Het gaat over de jaren twintig in Duitsland."¹²³ Leerling baseerde zich hier op het artikel uit Vita Humana, de geschiedenis van euthanasie lag volgens dit artikel niet direct in nazi-Duitsland maar in de jaren twintig. Daarop voltrok zich het volgende debat tussen beiden:

De heer Kohnstamm (D66): Euthanasie valt of staat bij de definitie van de vrijwilligheid. Dus heeft alles, wat in nazi-Duitsland is gebeurd, niets, maar dan ook niets te maken met de discussie, die wij vandaag en in de toekomst voeren.

De heer Leerling (RPF): Kunt u de garantie geven, dat gesteld dat het wetsvoorstel van de regering of uw initiatiefvoorstel wordt aangenomen, het te allen tijde uitgesloten is, dat in dit land iemand die daartoe de wens niet te kennen heeft gegeven, met euthanasie te maken krijgt?

De heer Kohnstamm (D66): Tot spijt van iedereen valt nooit te zeggen, dat een tweede Hitler niet zal opstaan. Dus kunt u van mij die garantie niet verwachten. Zolang de democratie hier functioneert, acht ik het antwoord op uw vraag uitgesloten.

¹²¹ Handelingen Tweede Kamer, 27 april 1989, 73-6099 en 73-6100.

¹²² <http://vitahumana.artsenverbond.nl/> aldaar 16^e editie 1989 nummer 1, 24-35.

¹²³ Handelingen Tweede Kamer, 27 april 1989, 73-6099 en 73-6100.

De heer Leerling (RPF): Mag ik u een andere vraag stellen? Bent u ervan overtuigd, dat op dit moment in Nederland geen onvrijwillige euthanasie wordt toegepast?

De heer Kohnstamm (D66): Daarop kan ik geen antwoord geven. Ik ken niet alle situaties die zich in Nederland voordoen. Wij zijn thans als wetgever bezig. Als wetgever proberen wij wetten te maken en algemene richtlijnen te geven. Die richtlijnen luiden: welk van beide voorstellen ook zal worden aangenomen, ja zelfs ook als ze worden verworpen, het gaat uitsluitend om vrijwillige euthanasie.”¹²⁴

Het debat tussen de twee gaf precies de knelpunten van het debat aan. Was het mogelijk uit te sluiten dat er ‘een tweede Hitler’ opstond die misbruik zou maken van de wetgeving? Natuurlijk niet, concludeerde Kohnstamm, maar het wetvoorstel betrof uitsluitend vrijwillige euthanasie. De sturende vraag van Leerling over de kwestie van vrijwilligheid werd dan ook niet beantwoord door Kohnstamm. Dit debat gaf aan hoe de Tweede Wereldoorlog en haar voorgeschiedenis een plaats innemen in het debat omtrent euthanasie. Twaalf jaar later deden beide kanten het debat, haast met dezelfde argumenten, nog eens over. Ditmaal was de woordvoerder voor het evangelistische standpunt de heer Schuurman van de ChristenUnie.¹²⁵ Inmiddels was euthanasie in Nederland de facto al mogelijk, het ontbrak alleen nog aan wetgeving die de bestaande situatie nog eens bevestigde en compleet legaliseerde. Vanuit Europa klonken er geschokte geluiden, waarop Kohnstamm reageerde: “De Europese collega's schrijven dat de geschiedenis de gevaren heeft laten zien van een te liberale visie op euthanasie. Dat is in mijn ogen gevaarlijke onzin, maar ook een schandalig gebruik van het woord "liberaal". Bovendien schrijven zij dat zij gehoord hebben dat de Nederlandse regering een voorstel voorbereidt voor een wet die euthanasie mogelijk maakt op mensen die hun wil niet kunnen uiten. Daarmee doelen zij dus op een toekomstige, nieuwe wet. Volgens mij is dat echt gevaarlijke demagogie. Wie na 25 jaar zorgvuldige, in Nederland in alle openheid gevoerde discussie de zogenaamde andere medische beslissingen inzake het levenseinde, bijvoorbeeld op het punt van pijnbestrijding, maar ook op andere punten – daarvoor geldt dus niet: vrijwillig en weloverwogen op verzoek van de betrokkene – als "euthanasie" betitelt, bedrijft demagogie of is van kwade wil.”¹²⁶

De redenering van Kohnstamm was helder: degene die vond dat na 25 jaar zorgvuldige discussie nog steeds euthanasie met een schimmig verleden verbond was bezig met demagogie. Hierop viel de heer Schuurman van de ChristenUnie hem in de rede: “In mijn

¹²⁴ Handelingen Tweede Kamer, 27 april 1989, 73-6099 en 73-6100.

¹²⁵ De RPF van Leerling was in 2001 samengegaan met de GVP en vormden nu samen de ChristenUnie.

¹²⁶ Handelingen Tweede Kamer, 23 april 2001, Vergaderingnummer 26.

bijdrage zal ik op dit punt terugkomen, maar ik heb er behoefte aan om u een vraag te stellen. Kunt u zich voorstellen dat, misschien met uitzondering van een deel van het Nederlandse parlement, heel de wereld op haar kop zou staan als het voorliggende wetsvoorstel in Duitsland ter behandeling zou voorliggen? De bezwaren die wij tegen dit wetsvoorstel hebben, zouden in de wereld immers nog heftiger zijn als men in Duitsland met een dergelijk voorstel zou zijn gekomen. Ik zal straks niemand verwijten wat ook u niemand in deze Kamer wilt verwijten, maar u doet alsof er in Duitsland ook niet al voor de Tweede Wereldoorlog iets zorgwekkends aan de hand was. Ik denk bijvoorbeeld aan het feit dat hele nette mensen het onderscheid tussen leefbaar en niet-leefbaar leven al hadden geïntroduceerd. Er loopt natuurlijk een historische lijn van deze lieden naar Hitler. Als u zegt dat dit in een democratische rechtsstaat niet kan gebeuren, houd ik u voor dat Hitler via democratische weg aan de macht is gekomen. Het is echter vooral het antwoord op mijn vraag dat mij interesseert: zou u zich kunnen voorstellen dat heel de wereld, behalve een deel van Nederland, niet in opstand zou komen als Duitsland dit wetsvoorstel in behandeling zou nemen?”

De historische lijn van de ‘lieden’ die euthanasie bedreven liep rechtstreeks naar Hitler, betoogde Schuurman. Het feit dat ze in Duitsland veel voorzichtiger met euthanasie omgingen was vanwege het beladen verleden. Hierop antwoorde Kohnstamm: “Ik kan mij heel goed voorstellen dat met name in Duitsland op dit soort punten een grote gevoeligheid bestaat. Niettemin blijkt uit ieder onderzoek dat in bijna alle landen van de wereld, ook in Duitsland, euthanasie plaatsvindt, altijd op uitdrukkelijk en weloverwogen verzoek van de betrokkenen. Ook het onderzoek waarover ik straks zal komen te spreken, meldt dat. Het is dus een beetje curieus dat, op het moment dat wij deze discussie in Nederland in volle openheid voeren en proberen om op dat punt een in onze ogen zeer fatsoenlijke wetgeving op te bouwen, dit soort krachtdadige argumenten aan de orde komt, terwijl die argumenten niet in stelling worden gebracht ten aanzien van een groot aantal landen waar grosso modo hetzelfde gebeurt en waar de praktijk, voor zover ik kan overzien, er bovendien slechter voor staat. Kortom: ik kan mij voorstellen dat er in Duitsland een grotere mate van gevoeligheid is, maar ik vind het niet ongevaarlijk – om niet te zeggen: zeer gevaarlijk – om dit argument te hanteren op een moment waarop daar geen begin van goede reden voor is.”¹²⁷ Zijn conclusie was belangrijk, euthanasie lag gevoelig, maar zulke ‘krachtdadige argumenten’ waren volgens Kohnstamm zeer gevaarlijk als daar geen goede reden voor was. Nu was dat nu juist het punt

¹²⁷ Handelingen Tweede Kamer, 23 april 2001, Vergaderingnummer 26.

waar de twee heren van mening over verschilden. Desalniettemin was het punt van Kohnstamm van belang voor de inhoud van het debat. De vergelijking met Hitler en de Tweede Wereldoorlog was gevaarlijk en voorkwam juist dat er een goed debat ontstond.

Defensie en pacifisme

De defensieve staat van Nederland was voor politici vaak aanleiding om een verband te leggen tussen de huidige situatie en de situatie van voor de oorlog. De fouten die ons land en het Westen gemaakt hadden in de jaren dertig, die mochten niet herhaald worden. Het waarschuwendende geluid kwam wel uitzonderlijk vaak uit de conservatieve (en christelijke) hoek. Bijvoorbeeld in het volgende debat aangaande de miljoenennota van 1971 waar de heer Van Dis van de SGP aan het woord kwam. Nadat hij uitvoerig uiteenzette dat, procentueel, de uitgaven ten behoeve van defensie zijn teruggelopen in de afgelopen tien jaar zei hij: “Wij achten dit een zeer verontrustend verschijnsel. Het roept bij ons onwillekeurig herinneringen op aan de tijd van voor de oorlog, toen onder invloed van de Jan Saliegeest de Nederlandse defensie schromelijk werd verwaarloosd. Terwijl Hitler bezig was de bewapening in kwaliteit en kwantiteit steeds hoger op te voeren, bezat het Nederlandse leger geen enkele tank en was het grootste deel van de infanterie uitgerust met een geweer van Oostenrijks model uit omstreeks 1890, dat na elke vijf schoten van een nieuwe patroonhouder moest worden voorzien. Hoewel een vergelijking van nu met de toestand van voor de oorlog zeker niet helemaal opgaat, is er ons inziens toch alle reden, tot grotere waakzaamheid en meer activiteit aan te sporen. De verontrusting bestaat niet alleen bij ons, maar ook bij vele anderen van ons volk, niet het minst bij de militaire deskundigen. Dit is wel overduidelijk gebleken na het verschijnen van de publikaties van de hand van prof. dr. De Jong, waarin alarm werd geblazen inzake de zorgelijke staat, waarin de defensie van ons land verkeert.”¹²⁸

Toen we Hitler als buurman hadden gaven we te weinig uit aan defensie, en dat kostte ons de kop. Dat is de redenatie van de heer Van Dis. Hij zag zelf wel in dat de een vergelijking met de ‘toestand van voor de oorlog zeker niet helemaal opgaat’, maar vond het toch noodzakelijk de vergelijking te maken. In een soortgelijk debat, wederom om de begroting voor Defensie, kwam de heer Verbrugh van het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) aan het woord. Hij vergeleek de Nederlandse defensie uitgaven met die van andere landen. De heer Verbrugh (GPV): “Onder het tweede kabinet-Drees in 1955 was het 6,4 %, onder het kabinet Cals-Vondeling in 1966 4,3 % en in 1971 3,86 %. Het daalt dus en de reden lijkt te zijn dat men graag wil doen zoals de vaders van 1935, die, met Hitler als buurman,

¹²⁸ Handelingen Tweede Kamer, 21 december 1970, 1993.

defensie met 1,6 %. afdeden. Mede met het oog op de ontwikkeling van de NAVO, als wij straks met de traditionele Europese mogendheden realistisch moeten praten over het vrijheidsrecht van het evangelie, is een defensie-inspanning van 4-4,5 % het noodzakelijke offer dat moet worden gevraagd. Want dan hebben wij per hoofd een defensie-inspanning die overeenkomt met die van Frankrijk, Engeland en Duitsland, en onder andere dat maakt dat wij enig recht van spreken hebben als het gaat over het Europese beleid tegenover de supermachten.”¹²⁹ Het dalende percentage dat Nederland besteedde aan Defensie was wat Verbrugh betref zorgwekkend. Dat deed hem terugdenken aan de tijd van Hitler. De politici van nu ‘die doen zoals de vaders van 1935’. Het was de ultieme noodkreet, als we een zelfde belabberd leger als voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog wilden hebben moesten we vooral de nu ingezette lijn van bezuinigingen doorzetten. Over de defensieve staat van Nederland vielen wel vaker zulke uitingen op. Net zoals in het vorige citaat van Verbrugh werd er dan weer verwezen naar de houding die er in de jaren dertig was aangenomen ten opzichte van Hitler door de andere Europese landen. Honig van den Bosche (BP): “De gretigheid waarmee het Westen erop uit is zijn defensie-inspanning drastisch te verminderen, is in de Oostbloklanden met zoveel gejuich ontvangen, dat het hier nog hoorbaar was. Net als indertijd Hitler juichte over het domme gekrakeel van de Volkenbond en het krukkige gedoe van Chamberlain, om dat gejuich niet veel later in ons eigen land en in onze eigen steden en straten te laten schallen.”¹³⁰

Wederom werd hier vooral de jaren dertig in herinnering gebracht. Het debacle van München 1938 werd hier ook nog ten tonele gevoerd. De houding van ‘het Westen’ in de jaren zeventig was vergelijkbaar met de houding in de jaren dertig. Anderzijds kon het pacifisme van de jaren dertig ook parlementariërs inspireren, bijvoorbeeld in een debat over de plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied. Felste tegenstander daarvan was de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Was het plaatsen van kruisraketten een defensieve of een offensieve zaak? Fred Van der Spek (PSP): “... het gaat alleen om zelfverdediging, maar wat is zelfverdediging? Iedereen die een agressie-oorlog begint zegt altijd dat hij dat uit zelfverdediging doet, want de andere partij is al begonnen, de anderen zijn al de grens overgetrokken. Dat zei Hitler op 1 september 1939 over de Polen, terwijl het niet waar was. De inlichtingendiensten fabriceren de gegevens op grond waarvan men de beslissingen neemt en die zijn niet eens controleerbaar door de ministers die erover moeten beslissen.”¹³¹ Het

¹²⁹ Handelingen Tweede Kamer, 1 februari 1972, 2138.

¹³⁰ Handelingen Tweede Kamer, 3 november 1976, 890.

¹³¹ Handelingen Tweede Kamer, 22 oktober 1985, 638.

plaatsen van kruisraketten was een maatschappelijk gevoelige kwestie. Het ging hierbij om de vraag wie de mogelijke agressor tijdens de Koude Oorlog was. Was het preventief plaatsen van kruisraketten geoorloofd als Rusland geen kruisraketten had geplaatst? In het uiteindelijke besluit werd deze overweging, vanwege de maatschappelijke discussie, wel meegenomen. De argumentatie van Van der Spek loog er niet om: Hitler loog dat Polen de agressor was, en dat argument gaven de agressoren nu weer. De relatie tussen pacifisme en Hitler was volgens Van der Spek vrij duidelijk zoals blijkt uit een volgend debat: “Bij de moderne oorlogvoering is, zoals bekend, het risico van de burger praktisch even groot als dat van de militair. Bovendien pleeg je een oorlog wel eens te verliezen. Die is allicht begonnen door een agressor; dat is dan dikwijls een militaristische agressor. Wij weten het volgende uit ervaring, met name door wat Hitler destijds in de bezette gebieden gedaan heeft. Hij begon de pacifisten zeer scherp te vervolgen. Dat waren zijn grote tegenstanders en zij waren niet, wat je op het eerste gezicht zou denken, mensen waar hij blij mee was omdat ze niet de wapens tegen hem opnamen. Dit betekent dus dat in het vervolg van de oorlogvoering juist deze groep van mensen extra risico's loopt vergeleken met degenen die zich wel met wapens hebben verzet.”¹³² De pacifisten waren de grootste tegenstanders van Hitler, zij waren de anti-fascisten bij uitstek redeneerde Van der Spek. Een geheel andere mening was de heer Leerkes (Unie 55+) toegedaan: “Onlangs heb ik in een groot Nederlands weekblad gelezen: Er loopt weer een bruine draad door Europa. Wij moeten voorzichtig zijn met het zomaar weg doen van het leger. Het is best mogelijk dat wij over enige tijd, misschien wel na mijn tijd, maar wij moeten toch vooruit kijken, dat leger weer nodig hebben. Bovendien zijn er ook vredestaken in de wereld te verrichten. Waar dat kan, zal toch ook de democratie verdedigd moeten worden. Daarom moet ik pleiten voor zo min mogelijke bezuinigingen op het leger. Mijn generatie heeft gezien, hoe destijds in september 1939 -het zit nog goed op mijn netvlies -lord Chamberlain uit het Adelaarsnest terug kwam en landde in Engeland. Wij zagen in de bioscopen de beelden en hoorden hem zeggen: Mensen, wees maar gerust, ik heb met Hitler afgesproken dat er niets gebeurt. Wat er daarna gebeurd is, liegt er niet om! Toen het leger hier binnenviel, hadden wij een paar stokken, drie vliegtuigen en verder was het op! Daarvoor wil ik waarschuwen. Ik hoop nooit van mijn levensdagen weer te beleven dat een democratie op die manier overvallen wordt!”¹³³ De pacifist bij uitstek was volgens Leerkes Neville Chamberlain met zijn appeasementpolitiek. Die naïeve opstelling was volgens hem de oorzaak van het falen van het Nederlandse leger aan het begin van de Tweede Wereldoorlog.

¹³² Handelingen Tweede Kamer, 13 februari 1986, 3366.

¹³³ Handelingen Tweede Kamer, 1 september 1994, 87-5924.

Zijn redenering ging verder, er moest toch zeker niet bezuinigd worden op Defensie. Doen we dat wel dan was dat vergelijkbaar met de opstelling van Chamberlain tegenover Hitler. De pacifistische argumenten staan in fel contrast met argumenten waarmee de conservatieve Kamerleden kwamen.

Over het algemeen was men van mening dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog een blijvende les moest zijn voor alle politici. Kon men echter spreken van een geschiedenis die zich herhaalde? Naar aanleiding van de toegenomen maatschappelijke spanningen in de jaren tachtig, die mede veroorzaakt door een economische crisis, zei PSP-Kamerlid Andrée van Es zei daarover in een debat over justitie: “De geschiedenis herhaalt zich eigenlijk nooit, zoals ten onrechte wel wordt verondersteld. Daarom moeten wij ook niet te veel verwachten van de lessen die menigeen uit de geschiedenis wil leren. Ondanks deze twee clichés zijn er in de geschiedenis wel parallellen te onderkennen.”¹³⁴ De economische crisis van de jaren tachtig was volgens haar niet te vergelijken met die van de jaren dertig, en de reacties van de overheid, politieke partijen en burgers ook niet. Maar toch zag zij overeenkomsten met de jaren dertig. “De herdenking van de machtsovername door Hitler in Duitsland -zondag jl. was dat vijftig jaar geleden-is veel actueler dan ik een jaar geleden al vreesde. Het is een misverstand dat Hitlers greep naar de macht een halve eeuw geleden voor de politici in Duitsland als een donderslag bij heldere hemel kwam. Het fascisme en het nationaalsocialisme waren geen bewegingen die slechts door het grootkapitaal werden ingezet als laatste strohalm. Onder de arbeidsklasse en zeker bij de lagere middengroepen zag menigeen in het fascisme het antwoord op de crisis. De parlementaire democratie liet zich er toen in meezuigen, in de kwaadaardige illusie dat je maar iets moest meebuigen om de instituties in stand te houden. Dat patroon dreigt nu weer.”¹³⁵ Ze doelde op het verharde klimaat in Nederland jegens buitenlanders en de opkomst van Centrum Democraten in de Nederlandse politiek. Haar waarschuwing moet men zien in het licht van het linkse en antifascistische gedachtengoed van de PSP. Andersom werd de houding van de pacifisten ook vergeleken met de houding ten opzichte van Hitler in de jaren dertig.

Conclusie

In dit hoofdstuk is gekeken naar de Hitlervergelijkingen in debatten met een binnenlandse context. Wat in deze debatten opviel is de associatie van Hitler met moraliteit. Hitler was direct na de oorlog de antithese van moreel gedrag. Dat vooral het beleid

¹³⁴ Handelingen Tweede Kamer, 1 februari 1983, 1895.

¹³⁵ Ibidem.

scheppende karakter van de overheid centraal stond in de aangehaalde binnenlandse debatten is niet verwonderlijk. De Kamerleden deden hun best om beleid als onwenselijk af te schilderen door het te associëren met Hitler of de Hitlertijd. Veel van dit soort argumentatie is terug te redeneren naar een *reductio ad Hitlerum*, de Kamerleden wezen op de onwenselijkheid door het beleid te vergelijken met het beleid van Hitler. In de loop van de eeuw werd door parlementariërs steeds sporadischer de Hitlervergelijking gemaakt. Slechts een enkel debat leende zich daar goed voor. Daarbij valt op dat de mensen die de vergelijking maken in debatten met een binnenlandse context bijna uitsluitend in de conservatief-rechtse hoek te vinden zijn. Blijkbaar is in het taalgebruik van deze parlementariërs Hitler hét voorbeeld van moreel verderf. De sporadische Hitlerreferenties in de jaren tachtig en negentig zouden suggereren dat de vergelijking uiteindelijk zou verdwijnen. Desalniettemin heeft de Hitlervergelijking het afgelopen decennium een opvallende comeback gemaakt, daarover zal het laatste hoofdstuk gaan.

Hoofdstuk 4

Epiloog: Tijdperk Wilders

Opvallend in dit onderzoek naar Hitlerreferenties is dat het aantal referenties aan Hitler in de jaren negentig significant is gedaald. Argumenten die terug sloegen op de Tweede Wereldoorlog kwamen na 2000 haast niet meer voor. Na het euthanasiedebat van 2001 kwamen er nog dertien referenties aan Hitler voor, waarvan één op het rekest van Jurn de Vries (CU) die het had over de lessen die we moesten trekken uit de Tweede Wereldoorlog.¹³⁶ De terugval van het aantal Hitlerreferenties was echter van korte duur. Met de opkomst van het rechtspopulisme was de Hitlervergelijking terug van weggeweest. Een van de eerste referenties kwam op conto van Rita Verdonk die zich als volgt uitsprak: “Het gebeurt dat ik word benaderd door leerlingen van lagere scholen die als zij op school vertellen dat hun ouders iets doen voor Trots op Nederland worden uitgemaakt voor Hitler. Het gebeurt dat hoogleraren politicologie Trots op Nederland wegzetten als een extreem racistische partij. Dat gebeurt allemaal binnen het onderwijs, een links bolwerk.”¹³⁷ De argumentatie die Rita Verdonk hier maakte past duidelijk in het soort Hitlerverwijzingen van het afgelopen decennium. Zij stelde Kamervragen aan de minister van onderwijs omdat zij vond dat ze vanuit het ‘linkse bolwerk’, de school, werd neergezet als een rechtsextremist. Origineel was zij met dit soort argumentatie niet. Deze was vergelijkbaar met de argumentatie van Wilders en zijn partijgenoten in dezelfde periode. Daar komt tegenover te staan dat Wilders zelf ook van het soort argumentatie gebruikt maakte waar hij zich zo druk over maakte. Vanaf 2003 was het Wilders die met regelmaat de vergelijking tussen de Mohammed en Hitler maakte. Dat binnen de Islam de denkbeelden van Hitler gedijden stond volgens Wilders vast. Dat begon al als lid van de VVD in 2003, waarin Wilders sprak over een Egyptische minister die een provocerend boek over de Joden had gepubliceerd.¹³⁸ Vier jaar later, nadat Wilders zich had afgesplitst en zijn eigen partij de Partij voor de Vrijheid (PVV) was begonnen, kwam deze argumentatie terug. Met zijn partij kwam Wilders direct met negen zetels in de Kamer na de verkiezingen van 2006. Een grote bijdrage aan dit succes was de retorische stijl van Wilders, hij nam in debatten geen blad voor de mond. Zijn taal die de spreektaal van de ‘gewone Nederlander’ zou reflecteren sprak veel kiezers aan. In de Tweede Kamer leek hij dit succes op dezelfde manier te willen voortzetten.

¹³⁶ Handelingen Tweede Kamer, 5 maart 2002, vergaderingnummer 19.

¹³⁷ Handelingen Tweede Kamer, 4 juni 2009, vergaderingnummer 85.

¹³⁸ Handelingen Tweede Kamer, 22 april 2003, vergaderingnummer 60.

In een debat over de handelsmissie naar Iran was het Wilders die naar de microfoon kwam. Op zijn geheel authentieke wijze gaf hij aan hoe ongewenst deze handelsmissie was. Niet in de laatste plaats omdat de Iraniërs antisemieten waren. Wilders: “De president van Iran roept inmiddels bijna wekelijks als een dolle hond dat het aftellen voor de vernietiging van Israël is begonnen, waarmee hij niet onderdoet voor de ambities van Hitler.”¹³⁹ Het is duidelijk dat Wilders met deze uitspraak graag reactie in het parlement wilde opwekken. Het is ook tekenend voor zijn retorische stijl. Door de referentie aan Hitler in zijn uitspraak te verwerken wil hij de kwestie Iran op scherp zetten. Door Iran en haar president af te schilderen als onwenselijke gesprekspartners, ze delen immers de ambities van Hitler.

Een van de meest spraakmakende debatten van het afgelopen decennium was het Fitna-debat. Wilders had in deze film Mohammed vergeleken met Hitler en de Koran met Mein Kampf. Vanuit het parlement kwam er een discussie op gang. Daarop kwam de heer Pechtold (D66) aan het woord om een aanval in te zetten op Wilders: “Voorzitter. De heer Wilders krijgt nu profetische neigingen, want hij ziet al geschiedenis in de toekomst. Ik vraag u, mijnheer Wilders, heel serieus: uw partij is nu anderhalf jaar hier vertegenwoordigd. U spreekt nu weer over capitulatie. In uw film noemt u de Koran een fascistisch boek en trekt u een lijn met het fascisme van Hitler, met het communisme en de excessen daarvan. U hebt eerder in schriftelijke vragen gesuggereerd om als straf mensen, jongeren, met tandenborstels iets te laten schoonmaken, stadions. Enig historisch besef uit de Tweede Wereldoorlog duidt u wie dat daar moesten doen. Ik vraag u: waarom die vergelijkingen? Waar bent u mee bezig? U suggereert niet zoveel geschiedenis in de toekomst, u legt heel veel verschrikkelijke verbanden, discriminerende, in het verleden.”¹⁴⁰ Pechtold sprak over ‘verschrikkelijke verbanden’ met de ‘suggestie van geschiedenis in de toekomst’. Het was blijkbaar niet normaal dat Wilders zulke verbanden trok. Hoewel het natuurlijk een aanval op Wilders was, suggereerde Pechtold dat we hier te maken hebben met een norm. Verbanden met de Tweede Wereldoorlog zijn niet vaak op zijn plaats en zeker niet in het integratiedebat. Later in het debat deed ook Mark Rutte (VVD) een duid in het zakje, de regering (Balkenende) moest wel reageren op de film. Rutte: “Hij heeft toch gezegd dat de Koran een fascistisch boek is? Hij heeft het toch gehad over: toen Hitler, nu Mohammed? Die dingen heeft hij toch gezegd en dat heeft de regering toch mee te wegen bij het voorbereiden van een reactie?”¹⁴¹ De referenties aan Hitler werden door zowel Pechtold als Rutte toegewezen aan Wilders.

¹³⁹ Handelingen Tweede Kamer, 27 juni 2007, vergaderingnummer 81.

¹⁴⁰ Handelingen Tweede Kamer, 15 april 2008, vergaderingnummer 70.

¹⁴¹ Handelingen Tweede Kamer, 15 april 2008, vergaderingnummer 70.

Pechtold trok de conclusie dat de vergelijking van Wilders niet echt in zijn smaak viel, terwijl Rutte de regeringsreactie op Fitna verdedigde door de felheid van Wilders' aanvallen op Mohammed en de Koran. Beide heren leken van mening dat Wilders met deze standpunten te ver ging. De norm was geworden: vergelijken met Hitler, dat doen we niet.

Een bekend wapen van de PPV was het stellen van Kamervragen, vooral als het ging om 'linkse propaganda'. Naar aanleiding van een verspreide lesbrieff op scholen waarin Wilders werd vergeleken met Hitler stelde Martin Bosma (PVV): "De lesbrieff staat vol linkse waarheden over slavernij, het klimaat en de islam. Men schoot een beetje door, want het lesboek van de stichting schildert mijn fractieleider af als een racist die "geen respect heeft voor mensen die er anders uit zien". De lesbrieff stelt Geert Wilders op één lijn met de nationaalsocialist Adolf Hitler. Onze linkse vrienden proberen die informatie in de geesten van kinderen van 10 en 11 jaar te pompen. Hebben zij nog enige schaamte?"¹⁴² Bosma lijkt hiermee de norm te onderschrijven, hetzij in andere woorden. Het is schaamteloos om Wilders op één lijn met Adolf Hitler te stellen. Later in het debat ontving hij op een aparte manier bijval van Boris van der Ham (D66): "Ook de D66-fractie vindt het niet gepast om vergelijkingen zoals in dit lesmateriaal te maken. Dank voor de heldere boodschap van de staatssecretaris. Vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog zijn altijd slecht, of nu de heer Wilders wordt vergeleken met Hitler of de Koran met Mein Kampf zoals de heer Wilders wel eens heeft gedaan. Laat dat achterwege, of je nu links of rechts bent. Boeken verbieden, vergelijkingen met Mein Kampf of Hitler: niet doen!"¹⁴³

Het argument van Bosma werd door Van der Ham omgedraaid tot een aanval op de bekende uitlatingen van Wilders en de PVV richting de Islam. Van der Ham was de mening toegedaan dat een vergelijking met Hitler sowieso een slechte zaak was. Daarbij maakte het niet uit of de vergelijking was gemaakt in lesmateriaal op een middelbare school of door Wilders, 'niet doen!' exclameerde Van der Ham. Toen Rita Verdonk (groep Verdonk) in hetzelfde debat aan het woord kwam voegde zij aan de uitspraak van Van der Ham toe: "Een vergelijking van een van onze parlementariërs met Adolf Hitler is onacceptabel."¹⁴⁴

Dat vergelijkingen met Hitler wel vaker voorkwamen laat het volgende citaat van de heer Bosma (PVV) zien: "Ik herinner mij bijvoorbeeld een demonstratie van Nederland Bekent Kleur, dat is een trotskistische club. Er waren 200 mensen en de demonstratie was gericht tegen mijn partij. Hedy d'Ancona verscheen er nog om mijn fractieleider te vergelijken

¹⁴² Handelingen Tweede Kamer, 4 november 2008, vergaderingnummer 19 – 1357.

¹⁴³ Handelingen Tweede Kamer, 4 november 2008, vergaderingnummer 19 – 1359.

¹⁴⁴ Handelingen Tweede Kamer, 4 november 2008, vergaderingnummer 19 – 1359.

met Adolf Hitler.”¹⁴⁵ Het feit dat Bosma zich beklaagde in de Kamer over dit voorval kon ook op opzet duiden, in ieder geval werd in het citaat de vergelijking gebruikt om aan te tonen wat Bosma van Nederland Bekent Kleur vond. Dat was volgens hem compleet in diskrediet gebracht doordat het de vergelijking tussen Hitler en Wilders maakte. Deze tactiek zien we vaker terug bij andere partijgenoten van Wilders.

In een debat over de verkeerde informatie over smeltende gletsjers in een IPCC-rapport komt Richard de Mos (PVV) aan het woord: “Ik mag dan wel een ADO-supporter zijn, maar met stenen gooien doe ik niet. Ik heb het kamp misschien wel verlaten, omdat het erg moeilijk werd voor mij als kritisch iemand om daar te blijven. We zijn uitgemaakt voor persona non grata en voor platte-aardedenkers. Bjorn Lomborg is uitgemaakt voor Adolf Hitler. Pachauri heeft klimaatsceptici Holocaustontkenners genoemd. Niet echt heel gezellig om dan samen een kopje koffie te drinken, dus misschien hebben we daarom wel het huis verlaten.”¹⁴⁶ Bjorn Lomborg was de schrijver van een spraakmakend boek dat de opwarming van de aarde in twijfel trok. Dit kwam hem op felle kritiek te staan, waarin soms de Tweede Wereldoorlog-vergelijking de kop op stak. De conclusie van De Mos is dan ook dat met IPCC-baas Pachauri niet te praten viel, want door die vergelijkingen te maken was de discussie in diskrediet gebracht.

In een ander debat gebruikte de heer Van Bommel dezelfde tactiek om Pachauri in diskrediet te brengen. Daarop interrumpeerde Diederick Samson (PvdA): “Ik zal de heer Van Bommel niet met allerlei ingewikkelde vragen over het klimaat lastigvallen. Ik was vooral verbaasd over de passage in de motie waarin wordt gepleit voor het vertrek van de heer Pachauri. De constatering luidt namelijk: "constaterende dat IPCC-baas Pachauri klimaatsceptici heeft vergeleken met Holocaustontkenners". Daardoor zou het IPCC niet kunnen worden gezien als een serieuze gesprekspartner. Het is inderdaad een heel grove vergelijking van de heer Pachauri, maar bedoelt de heer Van Bommel nu echt dat mensen die grove vergelijkingen maken, geen serieuze gesprekspartner kunnen zijn? Ik heb namelijk iemand wel eens de Koran horen vergelijken met Mein Kampf en een profeet met Hitler. Dat soort grove vergelijkingen vindt de PVV dus een reden om een partij niet langer als een serieuze gesprekspartner te beschouwen? Als dat zo is, dan is het een heel interessante motie!”¹⁴⁷ Wederom werd het argument van de PVV-ers omgedraaid: als Pachauri geen serieuze gesprekspartner was omdat hij Hitlervergelijkingen maakte, dan was de PVV dat ook

¹⁴⁵ Kamerstuk 31788 nr. 4, te raadplegen sinds dinsdag 1 december 2009.

¹⁴⁶ Handelingen Tweede Kamer, 4 maart 2010, vergaderingnummer 84.

¹⁴⁷ Handelingen Tweede Kamer, 23 oktober 2010, vergaderingnummer 11.

niet want die maakten de zelfde vergelijkingen in een ander verband. Daarnaast had Samson het de ‘grove vergelijkingen’, waarmee hij aangaf hoe hij de Hitlervergelijking typeert. Die uitwisseling van argumenten kwam vaker voor. Toen Job Cohen (PvdA) zijn verontwaardiging uitsprak omdat hij door Wilders werd uitgemaakt voor bedrijfspoedel van Rutte I zei Wilders het volgende: “De heer Cohen trilt helemaal van boosheid als ik hem de bedrijfspoedel van Rutte I noem. Toen PvdA-premier Wim Kok de heer Balkenende uitmaakte voor het schoothondje van Bush, hebben wij echter niets gehoord uit de grachtengordel. Waar was toen zijn verontwaardiging? Waarom zwijgt de heer Cohen als Ella Vogelaar de PVV vergelijkt met de NSB? Ook was en is collega Cohen stil als het PvdA-vehikel de VARA mij keer op keer vergelijkt met Hitler of als Paul de Leeuw heel vrolijk zingt ‘Ik ben zo vrolijk, zo vrolijk, want die Geert Wilders, die is dood?’”¹⁴⁸ Als men verontwaardigd was over het woord bedrijfspoedel, waarom was Cohen dan niet verontwaardigd als Wilders met Hitler werd vergeleken? Was dat in de ogen van Cohen niet erger? Hoewel de verontwaardiging van Wilders deels wel op zijn plaats was, was Cohen natuurlijk niet verantwoordelijk voor wat er buiten de Kamer over Wilders gezegd werd. Wilders was in de Kamer wel verantwoordelijk voor zijn eigen uitspraken en zijn aanval op Cohen kon hem dus ook verweten worden. Hieruit blijkt dat verwacht werd dat Kamerleden onderling op een andere manier over elkaar spraken dan mensen buiten de Kamer dat deden.

Het klagen van de PVV-ers over vergelijkingen die werden gemaakt buiten het parlement zijn misschien terecht, maar de vraag rijst of de Kamer bij uitstek het toneel was om dat te doen. Eerder leek dit klagen op een tactiek van de PVV om mondige tegenstanders in diskrediet te brengen. De andere parlementariërs doorzagen deze tactiek en draaiden hem om, de PVV moest dan zelf ophouden de Hitlervergelijking te maken. Met de opkomst van de PVV was de Hitlervergelijking weer terug in het parlementaire debat.

¹⁴⁸ Handelingen Tweede Kamer, 23 februari 2012, vergaderingnummer 3.

Hoofdstuk 5

Conclusie

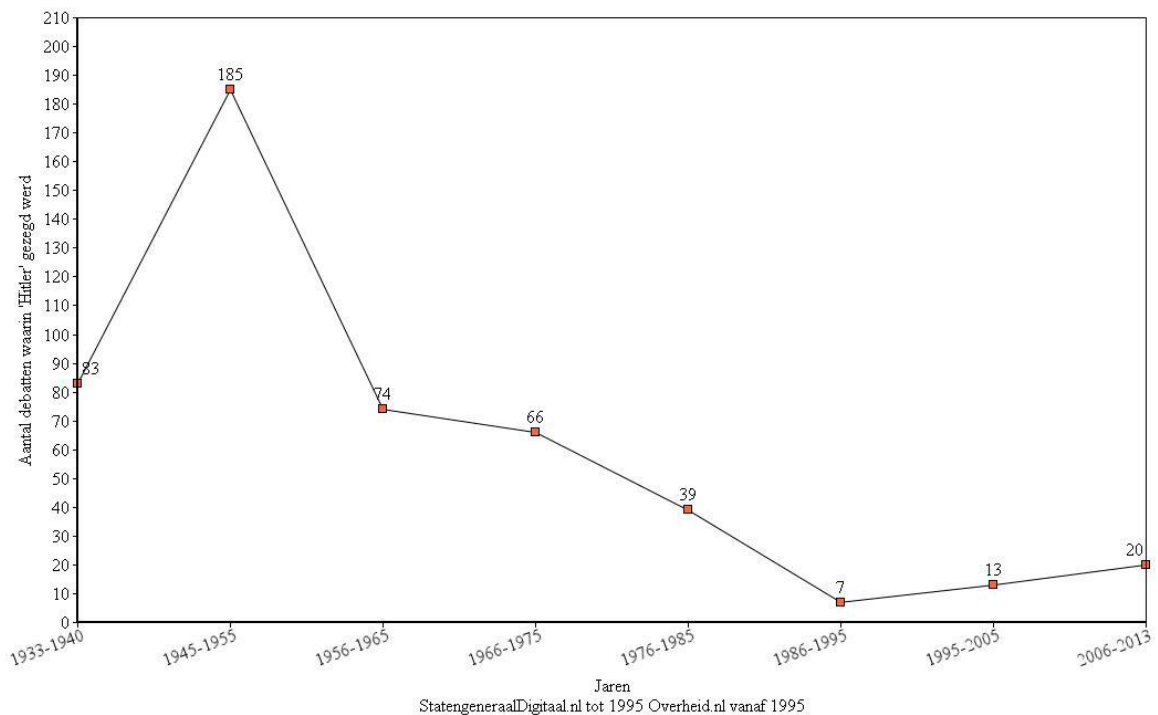
In deze scriptie is onderzocht hoe parlementariërs refereerden aan de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Daarbij is specifiek gezocht naar de referenties aan ‘Hitler’ in de *Handelingen* van de Tweede Kamer. Ter illustratie is eerst gekeken naar de korte periode voor de oorlog, vanaf het aantreden van Hitler als Kanselier van Duitsland tot aan de inval in Nederland in mei 1940. Na het ‘intermezzo’ van de Tweede Wereldoorlog zijn na 1945 alle debatten tot aan de huidige periode bekeken. In het bespreken van deze debatten is vooral de diversiteit opgevallen. De onderwerpen liepen uiteen van internationale crises, zoals de Irak-oorlog, tot aan nationale wetgevingsdebatten, zoals het abortusdebat. Wat deze debatten gemeen hebben is dat ze door parlementariërs geschikt werden bevonden om een referentie aan de Tweede Wereldoorlog te maken. Bij de analyse van deze debatten kwamen een aantal aspecten naar voren: de hoeveelheid, wie zeggen het, wat zeggen ze en wat was de reactie van andere parlementariërs daarop?

Hoeveelheid

Direct na de oorlog was het aantal referenties aan Hitler op haar hoogtepunt. De afwikkeling van de Tweede Wereldoorlog is daar de directe oorzaak van geweest. Parlementariërs voelden nog geen belemmeringen om situaties of personen met Hitler of Hitler-Duitsland te vergelijken. Door medeparlementariërs of de voorzitter werd niet altijd ingegrepen als iets of iemand met Hitler vergeleken werd. Naarmate afstand tot het einde van de Tweede Wereldoorlog groeide nam het aantal Hitlervergelijkingen ook stelselmatig af. In het parlement ging men zich afvragen of een vergelijking met Hitler wel nodig was. Dat blijkt wel uit het voorbeeld van Huub Franssen van de PvdA die in een debat over de Nigeriaanse burgeroorlog (1969) zei: “Ik vind het gevaarlijk, dat u de heer Gowon met Hitler of Stalin gaat vergelijken.” Het was misschien zelfs wel gevaarlijk om in debatten een vergelijking met Hitler te maken. Vanaf de jaren zeventig is die houding goed terug te zien. In een aantal spraakmakende debatten in debatten werd in het vervolg op de onwenselijkheid van de Hitlervergelijking gewezen. Die houding maakte de Hitlervergelijking tot een karikatuur. De volgende grafiek laat de daling van het aantal referenties aan Hitler duidelijk zien. In de periode van 1933 tot 2013 werd Hitler in 487 debatten genoemd. Het grootste deel daarvan

vond plaats voor 1955.¹⁴⁹ Daarbij moet vermeld worden dat het gaat om het aantal debatten waarin Hitler genoemd werd, niet het totale aantal keer dat Hitler genoemd werd. Wat verder opvalt is de periode 1986-1995 waarin in slechts 7 debatten aan Hitler werd verwezen. De lichte daling na die periode is bijna geheel toe te schrijven aan de opkomst van de nieuwe populistische partijen (PVV en lijst-Verdonk). In het hedendaagse debat is de Hitlervergelijking nog altijd aanwezig.

Hitler in de Tweede Kamer

Wie

Bij de analyse van de sprekers valt vooral hun achtergrond op. Het overgrote deel van de Hitlervergelijkingen de afgelopen tachtig jaar zijn toe te schrijven aan partijen aan de meest linker of meest rechterzijde van het parlement. Dit is wellicht verklaarbaar door het feit dat deze partijen vaak de grens opzoeken om met hun uitspraken op te vallen. Als tegenwicht tegen dit soort radicale retoriek traden de traditionele (centrum) partijen op. Zij probeerden de uitspraken van de linkse- en rechtse-oppositie te nuanceren. Uitzondering hierop is misschien de PvdA van direct na de oorlog. Dat is te verklaren uit het feit dat deze partij zich electoraal moest en wilde afzetten tegen de Communistische Partij Nederland. In de confrontaties tussen

¹⁴⁹ statengeneraaldigitaal.nl is de bron voor de *Handelingen* tot en met 1995. Daarna is het archief verplaatst naar overheid.nl.

deze partijen zien we direct na de oorlog veel van de Hitlervergelijkingen terug. De PvdA had daarmee als doel de communisten in de hoek van de extremen te plaatsen, de vergelijking met Hitler lag daarbij op de loer. Het grootste deel van de vergelijkingen met Hitler is dan ook terug te vinden in de hoogtij dagen van de Koude Oorlog. In die tijd bestreden de communisten het kapitalisme te vuur en te zwaard, maar andersom werd ook het communisme met vergelijkbare argumentatie aangevallen. De verhouding tussen de communistische en niet-communistische parlementsleden zou in de jaren zestig in iets rustiger water komen. In die periode kwam ‘klein rechts’ meer in de schijnwerpers te staan met vergelijkingen met Hitler. Leden van de Boerenpartij namen hier onder andere het voortouw. Maar ook opvallend is de bijdrage uit streng confessionele hoek geweest, in het geval van de streng confessionelen was Hitler hét bewijs van moreel verval. In de jaren tachtig vielen de pacifisten op met hun Hitlervergelijkingen, daar stond de agressieve militaristische politiek van Hitler centraal. In de jaren negentig lijken referenties aan Hitler en Hitler-Duitsland met uitsterven bedreigd. Slechts een enkel debat leende zich ervoor om de Hitlervergelijking te maken, maar de meeste parlementariërs waren ook terughoudend om de vergelijking te maken. Die terughoudendheid lijkt verdwenen met de komst van de PVV in de kamer in 2006. In het afgelopen decennium is de Hitlervergelijking weer terug van weg geweest. Een groot deel van deze bijdrage staat op het conto van PVV-Kamerleden. In deze debatten valt de al eerder gesignaleerde norm weer op, de leden van gematigde partijen proberen de Hitlervergelijkingen te nuanceren. Grote verschil met de jaren zeventig en tachtig is dat de middenpartijen door de argumentatie om te draaien de PVV-ers duidelijk willen maken waar het probleem zit.

Wat

Grofweg zijn in deze scriptie drie stadia van Hitlervergelijkingen besproken. In het eerste stadium (Hoofdstuk 1) leefde Hitler nog. Het noemen van Hitler in de Kamer leverde de associatie op met fascisme en autoritair beleid. In die periode zagen we dat de voorzitter van de Tweede Kamer ingreep als de spreker te hard beledigde. Hitler genoot immers in die periode dezelfde bescherming als anderen die niet aanwezig waren in het parlement en zich tegen aanvallen niet konden verdedigen. Het tweede stadium bevindt zich net na de oorlog. Dat beschrijft een periode dat er nog personen aanwezig waren die een directe relatie met Hitler hadden gehad. In dat geval was de Hitlervergelijking niet altijd op zijn plaats. Er bestond echter wel degelijk een relatie tussen het slachtoffer van de vergelijking en Hitler zelf. In dit geval greep de voorzitter of een andere parlementariër ook in als de persoon zich

niet kon verdedigen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Hitlergeneraals die door Minister-President Drees in bescherming werden genomen. Anderzijds kwam het de voorzitter wel een keer op een verwijt van Gerben Wagenaar (CPN) te staan omdat hij Stalin niet in bescherming had genomen tegen de Hitlervergelijking (p. 23). Dan komen we bij het laatste stadium van de Hitlervergelijking. In die periode was geen sprake van een directe relatie met Hitler, de vergelijking met Hitler werd puur op analogie gemaakt. In die gevallen draaide het vooral op de vergelijkbaarheid met Hitler of zijn politiek. In sommige gevallen ging die vergelijking natuurlijk op, het apartheidsregime van Zuid-Afrika had fascistische trekken en was daarom te vergelijken met Hitler. Veel lastiger bleek dat bijvoorbeeld in het geval Nigeria. Deze tweespalt is ook merkbaar in debatten over het binnenlandse overheidsbeleid. Het feit subsidies uitgaf aan kunst en cultuur, was dat vergelijkbaar met het beleid van Hitler? (p. 43.) Er zijn immers wel meer overheden die geld uitgeven aan cultuur. Als de overheid daarentegen, zonder de burgers goed te informeren, fluor gaat toevoegen aan het drinkwater dan is de vergelijking misschien wel weer beter voor te stellen.

Toelaatbaarheid

Tot slot nog een antwoord op de vraag of vergelijkingen met Hitler acceptabel zijn in het parlementaire debat. Niet alles leende zich ervoor om met Hitler of Hitler-Duitsland vergeleken te worden. Bij overheidsbeleid lag de zaak gevoelig, zoals ook Jonkvrouw Wttewaal het verwoorde: “wij wensen niet als rechtsstaat op één lijn gesteld te worden met het Duitsland van Hitler.” (p. 44) Het doel van de maker van de Hitlervergelijking in debatten over overheidsbeleid was om het zo slecht mogelijk af te schilderen. Dat kon variëren naar een overeenkomst over de aanstelling van een Duitse generaal bij de NAVO (p. 25) tot nieuwe wetgeving aangaande abortus (p. 49). Hierbij verdient de normerende werking van het parlement extra aandacht. Op het moment dat de Hitlervergelijking zijn herintrede deed in het middelpunt van het debat werd de vergelijking onderdeel van een meta-discussie over de toelaatbaarheid van de vergelijking. Voor die nieuwe norm zijn de woorden van Boris van der Ham illustratief: “...vergelijkingen met Mein Kampf of Hitler: niet doen!” Daarmee wilde hij duidelijk maken dat de norm voor Hitlervergelijkingen voor iedereen geldig was, ook voor de PVV-ers. Dat deze norm ook door hen wordt ondersteunt blijkt wel over het beklag dat zij steeds weer doen dat er in ‘linkse media’ steeds weer aandacht is voor de vergelijking van Wilders met Hitler. Hierin verhoudt de PVV zich in een lastige spagaat, want zij vinden zelf wel dat de vergelijking tussen Mohammed en Hitler of *Mein Kampf* en de Koran gemaakt moet kunnen worden. Er is bij gevoelige onderwerpen vanaf eind jaren zestig te merken dat

de verleiding voor sommige parlementariërs te groot is om de vergelijking te maken. Zowel het euthanasie- als het abortusdebat zijn bijna klassieke voorbeelden van debatten waar de Tweede Wereldoorlog opduikt. Overigens is dat niet alleen in het Nederlandse parlement het geval, dat lijkt welhaast over de hele wereld te gebeuren. Desalniettemin wordt de wenselijkheid van de vergelijking door de meeste discussiepartners in dit soort debatten afgewezen. De discussie wordt volgens hun verlamd door in het debat zulke retoriek te gebruiken. Veel minder problemen ondervinden parlementariërs die gevaarlijke dictators met Hitler vergelijken. Bij Saddam Hussein en Milošević ging de vergelijking grotendeels op volgens de parlementariërs. Anderzijds werd er door gematigde partijleden ingegrepen als bijvoorbeeld de Duitse regering met die van Hitler werd vergeleken. Willem Assmann (KVP): “Het Duitsland van Hitler is dood en begraven.” (p. 33) Ook de Duits-Nederlandse verhouding zou in het parlement nog lang in het licht staan van de Tweede Wereldoorlog, maar toch zochten de middenpartijen dan weer de nuance op.

De Tweede Wereldoorlog is kortom niet weg te denken uit ons taalgebruik. Dit geldt misschien niet alleen voor Nederland maar zelfs voor heel Europa. Een staatsbezoek van Bondspresident Angela Merkel aan Griekenland was onlangs aanleiding voor sommige Grieken haar af te beelden als Hitler. Dat ook Nederlandse parlementariërs de vergelijking opzoeken mag geen wonder heten. De Hitlervergelijking is in het huidige politieke debat aan erosie onderhevig. Het doel van de vergelijking is vooral provocatie. Het is in het politiek debat altijd verstandiger om de nuance op te zoeken. Een agressieve retoriek is misschien geschikt voor de oppositie, maar zodra er geregeerd moet worden moet de nuance centraal staan wil er een werkbare situatie ontstaan. Griekse politici weten ook dat ze met het vergelijken van Merkel met Hitler geen goede figuur slaan. Mochten ze iets gedaan willen krijgen laten ze deze vergelijking achterwege.

Bibliografie

Primaire bronnen

Handelingen van de Tweede Kamer

www.statengeneraaldigitaal.nl (tot 1 januari 1995)

www.overheid.nl (vanaf 1 januari 1995)

Over het parlement, parlementariërs en politieke partijen

<http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/>

www.parlement.com

Geraadpleegde site van de tegenstanders van abortus

<http://vitahumana.artsenverbond.nl/>

Secundaire literatuur

Bakker, M., *Wissels: Bespiegelingen zonder berouw* (Weesp 1983)

Bootsma, P., en Hoetink C., *Over lijken: Ontoelaatbaar taalgebruik uit de Tweede Kamer* (Amsterdam 2006)

Boom, B. van der, *Wij weten niets van hun lot; Gewone Nederlanders en de Holocaust* (Amsterdam 2012)

Bosmans, J., Kessel, A. van, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (2011)

Daalder, H., *Vier jaar nachtmerrie: De Indonesische kwestie. Willem Drees 1886-1988* (Amsterdam 2004)

Echternkamp, J. en Martens, S., *Experience and memory: The Second World War in Europe* (New York/Oxford 2010)

Elzinga, D.J., Voerman, G., *Om de stembus: Verkiezingsaffiches 1918-1989*, Den Haag (1992)

Hellema, D., *Frontlijn van de Koude Oorlog: De Duitse herbewapening en het Atlantisch Bondgenootschap* (Nijmegen 1984)

Jonker, E., *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Assen 2001)

Large, David Clay, *Germans to the front: West German rearmament in the Adenauer era* (University of North Carolina 1996)

Novick, P., *The Holocaust in American Life* (Londen 2000)

Palm, J., *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Amsterdam 2005)

Schaper, B.W., *Het trauma van München* (Amsterdam 1976)

Schoenmaker, B., en Janssen, J., *In de Schaduw van de Muur: Maatschappij en krijgsmacht rond 1960* (Den Haag 1997)

Te Velde, H., *Agreement to Disagree. Geschiedenis van het parlementaire debat*, Diesoratie, Leiden (8 februari 2011)

Vree, F. van, *De Nederlandse Pers en Duitsland 1930-1939: Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Amsterdam 1989)

Zwagerman, J., *Hitler in de Polder & Vrij van God* (Amsterdam 2009)